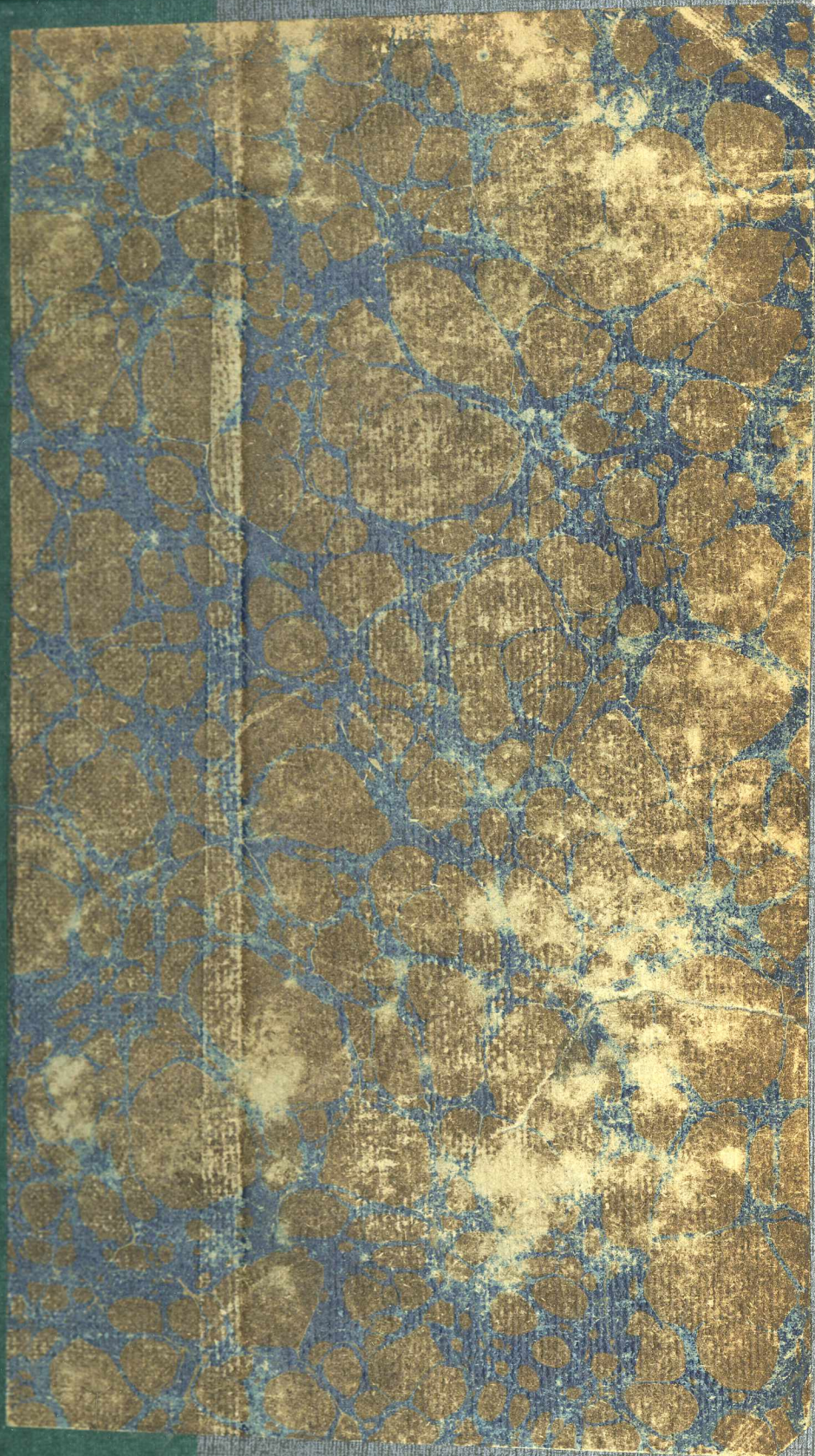

Politikai
röpiratok

123.

A MAGYARHONI PROTESTÁNS
KÖZÉP-ISKOLÁK
ÉS
A FŐFELÜGYELET
KÉRDÉSE.

IRTA:

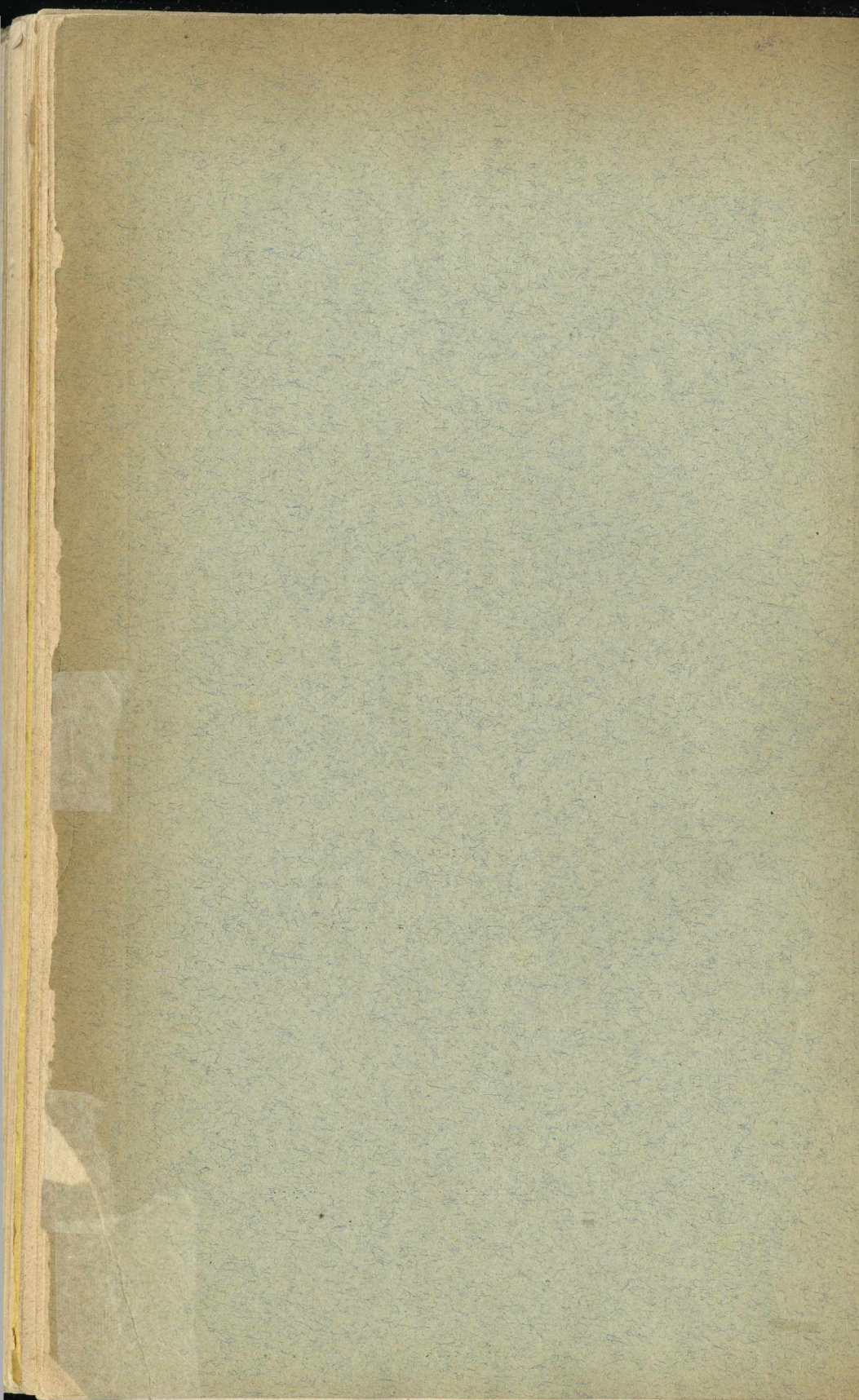
JESZENSZKY ISTVÁN.

10.

BUDAPEST,
KÓKAI LAJOS KÖNYVKERESKEDÉSE
1880.

Ára 40 kr.

123
1076

A MAGYARHONI
PROTEST. KÖZÉPISKOLÁK
ÉS
A FÖFELÜGYELET
KÉRDÉSE.

— x —

IRTA:

JESZENSZKY ISTVÁN.

10.

BUDAPEST, 1880.

NYOMATOTT BUSCHMANN F.-nél

(HARISCH-BAZÁR.)

A MAGYARHONI
PROTEST. KÖZÉPISKOLÁK

A FŐELŐGYELET
KÉRDÉSE

LESTENYI KÖNYVTÁR

Budapest, 1880

NY. LAMMOTT-ERSCHEINUNG

A protestans középiskolákat érdeklő állami főfelügyelet kérdése ismét napi rendre hozatott. E kérdést senki találóbban nem jellemezte, mint 1831-ben Nógrádmegye tanügyi bizottsága. Ugyanis az 1827-ki országgyűlésből kiküldött tanulmányi küldöttség munkálatát tárgyalván az, a VIII. szakasz V-ik fejezeténél ezt mondja: „amit pedig az országos küldöttség az 1791-ik esztendei eredeti javallata után még pótlékként azon általa is legfontosabbnak látszott kérdésre nézve, t. i. valjon az 1791-ik esztendei 26-ik törvényczikk 5-ik §-ának értelméhez képest, miképen lehessen a tanítás tárgyában hozandó újabb rendelkezéseket a prot. felekezetbeli oskolákra is kiterjeszteni? ez ugyis csak féligmeddig célhoz vezető rendszabás lévén, minek utánna az alküldöttség a magyar nemzetiség ebbeli mirigyese s érveire gyökeresebb gyógyító szert javallott volna, ezen javallatra újabb észrevételeket előadni feleslegesnek vélte.“

Valóban ideje a köztörekvésnek abban összpontosulni, hogy ezen ügy többé mirigyese ne legyen, s a százados sebesedése a nemzet testéről lehulván, e testet megifjult erőben nyerve vissza a haza a jövő számára. Ez igénytelen kis munkának nincs egyéb célja, mint keresni egy oly gondolatot, vagy legalább ahoz ösvényt nyesni, mely ezen szövevényes csomó megoldásához vezetne. *) S igyekeztem azért a száza-

---

*) Munkámban néhány adatot, — a többi forrás említését mellőzve, — a „Sárospataki füzetek“-ből (1861. III. és IV. sz.); és a pesti ág. hitv. főgymnasium 1872/3 évi évi értesítőjéből vettem át.

dos szövevényt egyes szálaiban világításba hozni, — elmondván talán, de minden czélzatos irányozás nélkül, az indokolás s történelmi szükségességből itt-ott olyakat is, miket más esetben mellőznöm kellett volna. Ha a kibontakozáshoz a való utat nem találtam el, a jó szándék mégis megnyugtat, s reménylem ez esetben törekvésemben gyengeségem, nem egyébnek, mint legfeljebb téves nézetnek fog tekintetni.

A tizenharmadik század az értelem hatalmának befolyásával az ész és egy új műveltség százada volt. Nagy tehetségű tudósok merülnek fel, s a tudomány új világot derít a létező dolgok okaira nézve, s oszlik a homály és a babona. S azok, kik az emberi tudatlansággal visszaélve, uralkodó befolyást gyakoroltak a népek szívébe, avagy ez alapon hatalommal dultak a társadalmat, megsebesítettek. Koronás főek, miként Nagy Frigyes, éleseszű érzékkel bírt a kor eszméinek ürügye alatt, korlátlan intézményei által egy alakuló ország alapját mevetni, habár az a fejlődő szabadság megszorításával történt legyen is. Katalin császárnő félig vad környezetét az európai műveltségnek legalább mázával igyekvék bevonni. Ébredni látszott a szellem, s világa mellett eszmék fogamzóttak, s hatásuk alatt minden irányban tevékenységet lehelő korszak alakult; jóllehet az ily körü tevékenységet, s az általa eszközölt cselekvényeket nem mindég a jog, az igazság, s annál kevésbé a méltányosság jellemezte.

Az így megalakult korszak nem téveszthet el egészen hatását a lelkesedni tudó, habár vallásos érzületű ausztriai császárnőre sem. S ez, és a becsvágy oda indíták, hogy Nagy Frigyes közoktatási intézkedéseit utánozandó, tanügyi reformokat vigyen be birodalmába. S miután ezt előbb az örökös tartományokban sikerlé, 1777-ben, Magyarországot illetve, rendelkezésére kibocsáttatott a „Ratio Educationis.“

A „Ratio Educationis“ mint első országos közoktatási intézkedés eseményt alkotó tény volt Magyarországon. Egyiránt érinté az, ugy a rom. kath. mint a protestans tanügyeket, mindkettőt ugyan azon szervezet alá helyezvén. S mint ilyen nagy fontosságú volt különösen a protestansokra nézve, kiknek a jog s a gyakorlat szempontjából, s annak ellenére összes egyház-iskolai multjokat támadá meg.

Alkalmam lesz ez intézkedésekről alább tüzetesebben szó-

lani. De hogy a részleteket figyelmünkre nyomósabban méltathassuk, elmellőzhetlennek tartom, habár vázlatosan is, a magyarhoni prot. egyház-iskolaügy önkormányzati alakulását történelmileg érinteni, mely azon idők fogalma s gyakorlata szerint, nem kevésbé vallási intézménynek tekintetett.

A reformatio eszméi 1520-tól már hazánkban is erősebben kezdtek terjeszkedni. Községek és lelkészek több helyütt határozottan nyilváníták azok mellett nézeteiket. S minthogy ily mozgalmak legelőbb a bánya, a szepesi, szabad királyi és a szász városokban történtek, e városok iskolái is azon szellemben kezdtek átalakulni. Ez iskolákat pedig az illető egyházbeli lelkészek vezették a község hatóságának felügyelete mellett; s miután a község az új egyházba tért át, kezébe szállott a prot. organumnak, illetve folytonossá lett az által az iskola felügyelete is. Egyesek, kik iskolákat alapítottak, fentarták a jogot is azok felett intézkedni.

S minthogy az új hitközségek, valamint iskoláik fentartása, az illetők terhére nehezült; de másrésről a reformált egyház szervezetében is eltért a róm. kath. egyház szervezettétől; 1545-től ugyanis superintendentialis igazgatást nyert. És ennek alapján fejlődött ki az önkormányzati rendszer a prot. egyházban, s lőn elfogadva és megtestesítve ez, iskoláik rendszerében is, maradván a róm. katolikusok tanintézeteinek a hierarchia alapján meggyökeresedett, s a jezsuiták által még szabatosabban kifejlesztett iskolai igazgatás és felügyelet.

A prot. egyház az 1570-iki csengeri zsinattal tényleg is két ágra szakadván, belkormányzati rendszerében némi módosításon ment keresztül. S így azután megalakult külön az ágostai a presbyterialis; a helvét hitvallású felekezet pedig a consistorialis rendszer felé irányulva, s iskoláikat háborítlanul e benső szervezeti elv szerint rendezték. És itt csak érintem, hogy e században mintegy 128 kisebb-nagyobb latin s főbb iskoláik voltak.

A következő idők a vallás dolgában nemcsak nézet de fegyveres harcokat is idéztek elő, s különféle módok alkalmaztattak a reformatio terjedésének meggátlására. De a tanügyet s szervezetét, soha sem királyi rendeletek, sem az or-

szágos törvényhozás nem háborgatta, sőt az 1735-ki helytartó-tanácsi rendelet is, csak a róm. kath. iskolákra terjeszkedik ki.

A történelem s azon idők felfogása szerint, miután különben a zsinatok is a vallás és az iskola ügyét kapcsolatosan tárgyalták, az iskola és a vallás együvé tartozóknak tekintettek; annál inkább is, mert a nyelvek tanítása mellett az iskola foglalkozása túlnyomólag a theologia felé irányult, s nem tévedek ha állítom, hogy a nyelvek is csak mint segédeszközök szerepeltek a theologia mellett.

Az idők azonban fejlődtek, s a nyugat civilisatiója és értelme egyrésztől, másrésztől az élet szükségletei, és a tudomány reálisabb iránya nálunk is fellépett az őt megillető követelményekkel, s az iskolának ki kellett bontakoznia theologiai köréből, s átalakulni a műveltség, a tudomány és az élet érdekében. S ezzel kezdetét vette azon nézet, hogy az iskola a társadalomnak és az országoknak oly intézménye, melyet a kormányok figyelmen kívül hagyni nem véltek, s e révén azok ki is nyújták karjaikat a tanintézetekre, s szervezni óhajták azokat.

Magyarországban azonban a prot. iskolák, melyeknek tanárai felsőbb kiképztetésüket a külföldön nyerték, nem késték a reformokat megindítani, s tény, hogy ezen intézetek az akkori külföldi tanintézetekkel lépést háladtak, s ennél fogva igyekeztek megfelelni ugy a kor eszméinek, mint az élet sürgető kívánalmainak. S mindezek daczára, vagy épen ezért, miután az autokratikus szellem az uralkodásban, s az összpontosítási hajlam a kormányoknál erősebb volt a jogérzetnél, a jeles prot. iskolák sem nyerhettek kegyelmet, s belevonattak a „Ratio Educationis“ szellemébe s szorító karjaiba.

A „Ratio Educationis“ tanulmányi szempontból, noha a színvonalon állott, de közjogi elveinél fogva a protestansok által elítéltetett, s el nem fogadtatott. És hogy a korlátlan uralkodásnak egy ily szervezet, mily hatalmas eszközül szolgáljon, igen is érezhetően kitűnt az, az emberbarát fejedelem II. József kezében. Nem csoda, ha a protestansok idegenkedtek az új szervezettől, mert csakhamar megszülemlettek az okok, hogy nem csak a kath. iskolák — melyeknek az különben is

szabadelvű volt, óhajtottak volna tőle menekedni, de sőt a nemzet is érezte nyomását. S úgy lőn, hogy a mint 179⁰/₁-ben a törvényhozás összeült, választmány bizatott meg, mely a tanrendszert átvizsgálván, munkálatát terjessze elő. S e munkálattal kapcsolatosan lássuk mindazon mozgalmakat és törvényjavaslatokat, melyek e tárgyban a kormányzések és a törvényhozások által a mai napig hozattak.

Az 179⁰/₁-ki választmány dolgozatának módosításával keletkezett az 1806-ban kibocsátott „Ratio Educationis.“ Tantervében ez meglehetősen silány, s e mellett a tanügyet ez is az elébbeni szervezkedés alapján kívánta kormányozni. Tekintve a hozott tanterv silányságát, az 1827-ki országgyűlésből választmány küldetett ki, mely közoktatási tanszervezetet készítsen. A választmány el is készíté munkálatát, az azonban nem sikerletett. Az 1836-ik évi országgyűlésből a tanügy hiánya miatt a királyhoz újból országos kívánalmak terjesztettek fel. Mint-hogy azonban a sérelmek és kívánalmak nagyobb része legfőbb királyi hatalomból, s kiadandó legfelsőbb határozatokkal is elintézhetőek voltak, azok ez uton intéztettek el. Elutasított azonban felsőbb királyi meghagyás folytán a fenállott tanügyi bizottmány elnöke báró Mednyánszky Alajos, hogy tapasztalt férfiakkal tanácskozáván, közoktatási javallatot tegyen. A készített munkálat 1842-ben bemutatott ugyan, de nem sikerletett. Az iskolaügyek kormányzása eközben maradt azon jogi viszonyok közt, amint az addig is volt.

1848-ban hozott XX. törvénycikk 3. §-sa elrendelte, hogy a vallásfelekezetek iskolai szükségéi köz-álladalmi költségek által fedeztessenek, és hogy a ministerium ez elvnek részletes alkalmazásával, s az illető hitfelekezetek meghallgatásával, a közelebbi törvényhozás elé, kimerítő törvényjavaslatot terjesszen elő. És ezen munkálathoz nem is késett a ministerium az előintézkedéseket megtenni; de az ország legszebb törekvései megölettek.

1849. évi október 9-én kelt rendelettel küldetett be az országba a birodalmi vallás- és közoktatási ministerium által az „Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich.“ — S így a báró Geringer-féle november 6-ki rendelet kíséretében beállított iskola tanácsosok 1850-ben megkezdték az „Entwurf“ alapján a középiskolákat szervezni. És ezzel harmadszor lőn a protestans egyház iskolai ügy érintve,

míg nem az 1859. évi szeptemberi pápens által a vallásegyházi ügy is módosítás alá vétetett.

A felelős magy. kir. ministerium megalakításával 1867-ben, annak vallás- és közoktatási ága is szerveztetett. S minthogy a minister a közoktatás s különösen a középiskolai ügy elintézését is sűrűs és komoly teendői közé sorolta, s hön óhajtotta, e végből az összes róm. kath. középiskolák igazgatóit és a főigazgatókat értekezletre meghívta s az értekezlet megtartatott, s ennek alapján ezen iskolákhoz október 8-án rendelet alakjában egy tantervszerű munkálatot küldött. Ez intézkedés azonban csak ideiglenes volt, s csakis a róm. kath. gymnasiumokra terjedett ki.

Az összes magyarországi középiskolákat illető törvényjavaslat 1869-ben készítettett el, ezen cím alatt: „Törvényjavaslat a középtanodai oktatásról és a középtanodákhoz kapcsolható szakiskolákról.“ — Ezen törvényjavaslatot egy jeles indokolás támogatta, ily cím alatt: „A középtanodai oktatásról és a középiskolákhoz kapcsolható szakiskolákról szóló törvényjavaslat indokolása.“ Ez az egyedüli ilyenmü kormányi munkálat, mely indokolásába a protestansok jogi álláspontját is figyelembe vette.

Ezentul ez ügyben még két törvényjavaslat készítettett, jelesül 1873-ban: „Törvényjavaslat a középtanodai oktatásról;“ 1875-ben pedig ily czimen: „Törvényjavaslat a gymnasiumi és reáliskolai oktatásról.“ Végre 1879-ben „Pontozatok a felekezeti közép- és felső iskolák feletti legfőbb felügyeleti jog gyakorlásának módjáról“ szóló ministeri vélemény bocsáttatott közre.

Önkénytelen merül fel ezek után a kíváncsiság kérdése, hogy hát mi volt tulajdonképen oly főbenjáró sérelem mind ezen tanügyi munkálatokban, a protestans egyháziskolai ügyeket illetőleg? S miben áll a protestansok ebbeli autonómiaja?

Oly fontosaknak látszanak nekem ezen kérdések, hogy egyáltalában ki nem térhetek előlük, s felelek sorjában azokra.

Az 1777-ik évi „Ratio Educationisban“ a LXIV-ik fejezetben ez áll: „Scholae eorum, qui alienam a Romano-Catholica Religionem profitentur, locis quam plurimis sunt collocatae, in quibus cum cives suescentes educuntur ad Regiam

pertinet providentiam recta earundem administratio, quae quidem possessionem eorum jurium, quae in rebus suae religionis leges, atque Regiae concessionis iisdem contulerunt, turbare nullo modo intendit. Verum Rei publicae beatitas ex aequabili tractandorum studiorum forma plurimum pendens exigit sane, ut in variis eorundem scholis eadem tractentur doctrinae capita, eadem servetur norma, idem administrationis tenor, eadem morum disciplina, quae toti Regno et ad nexis provinciis universe praescripta est.“ — S minthogy az ország kilenc tankerületre osztatott, egy-egy főigazgató élén, kivántatott a protestansok tanszervezetei átalakításán kívül, hogy iskoláik felügyelői a tankerületi főigazgatók alá tartozzanak, félévi jelentések küldessenek, az iskolák vizsgálata ne akadályoztasék, az új tanárok a királyi igazgatósághoz bejelentessenek, az iskolai könyvek a királyi egyetem bírálata alá bocsátassanak, s ezeknek az egyetem nyomdájában kell kinyomatniok, s több ilyen más követelmények.

Az 1806-iki „Ratio Educationis“ szintügy tanszervezetet nyújt, s a teljesítendő kötelelességeket minden irányban megszabja, s a tanügyet ez is az előbbi szervezkedés alapján kívánta kormányozni, s szellemében nem tért el semmit az első-től. Változás a mi némiben a formára történt, csak az volt, hogy a tankerületek ötre vonattak össze, s a pozsonyiba a lehető legtöbb protestans iskola összpontosított, s főigazgatóul báró Prónay Gábor nevezetett ki, remélvén eként a protestansokat bevonhatni az intézmény keretébe. De nem sikerülvén az, s különben is báró Prónay Gábor lemondott, abban maradt az egész, s a főigazgatóságok ezentúl csak a róm. kath. középiskolákra szorítkoztak.

Az ezután készített munkálatok csak javallatok maradtak, s a tanügyben sikerelt helytartótanácsi rendeletek a protestansokat nem érinték.

Az 1849-ki „Entwurf“ vad hatalom volt, s azonkívül egy tökéletesen leigázott nemzetet talált. Főbb elvei voltak. Minden gymnasium a status hatalom irányában vagy állami vagy magán gymnasium. Az állami gymnasium egyuttal nyilvános is, azaz bizonyítványai az államhatóság által érvényesekül tekintetnek. A magán gymnasiumokat nyilvánossági joggal csak az állam ruházhatja fel, ha t. i. mindazon feltételeknek elégtétetet, melyek a szervezetben mint lényegesek ki vannak

tüzve. stb. Továbbá tanárokat a nem államgymnasiumba választhat ugyan a fentartó testület, de ezek államvizsgát tartoznak tenni, s a hivatalokban a megerősítés a ministerium joga. Az intézet az állami tanhatóság felügyelete alá tartozik, s az igazgatók s tanárok ennek, nem a fentartó testületnek felelősek, kik jelentéseiket is ide tartoznak betérjeszteni. Iskolai könyvek csak az államhatóság tudtával vétethetnek be a tanodába, akkor is csak olyanok, melyeket ez jóváhagyásával ellátott. Az egyház szabad rendelkezésére csak a vallásügy hagyatik fen, de a kézikönyvek e tekintetben is az államrevisiója alá tartoznak. stb.

Az 1869-ki törvényjavaslat a nem állami nyilvános köznevelőintézetekről rendelkezik a következőképpen.

Minden nem állami nyilvános köznevelőintézet az államkormány főfelügyelete alatt áll, s a közoktatásügyi minister feladata szigorúan örködni a felett, hogy a törvényes kötelezettségeknek és feltételeknek minden tanintézetben elég legyen téve. E célból 1) a közoktatásügyi minister minden nem állami köznevelőintézetét közegei (t. i. tanfelügyelők avagy más megbízottai) által időnként meglátogattat s vizsgáltat; 2) a köznevelőintézetek felügyelői, a nem állami köznevelőintézetek évi vizsgáin jelen lehetnek, (de vizsgálásba nem avatkozhatnak); 3) minden nem állami köznevelőintézet a tanítás egész menetéről s eredményéről, a tanított tárgyakról tanárokról, a tanulók létszámáról és a fegyelmi állapotokról szóló évi részletes kimutatást köteles az intézet főhatósága a tanév bezárta után és a következő tanév megnyílta előtt a közoktatásügyi ministernek felterjeszteni; 4) a nem állami nyilvános köznevelőintézetek hatóságai kötelesek a közoktatásügyi kormány által kívánt statisztikai adatokat a tankerületi felügyelőnek átszolgáltatni, vagy (ha kívántatik) egyenesen a közoktatásügyi ministerhez felterjeszteni; 5) a közoktatásügyi államkormány az állam főfelügyeleti jogánál fogva, különösen ügyelnie kellvén arra, hogy minden iskolai vagyoni, s különösen iskolai célokra tett alapítványok biztosan elhelyezve gyümölcsöztesse és rendeltetési céljukra rendesen fordíttassanak, közoktatási minister a nem állami nyilvános köznevelőintézetek főhatóságaitól a tanodai vagyoni állásáról és kezeléséről időnkint részletes és hiteles kimutatást kívánhat.

Ha az 50—65 §-okban foglalt feltételek és kötelezettségek va-

lamely nem állami közélettanodában, a kormány által az illető tanintézet főhatóságához félévenként három ízben intézett megintés után sem teljesítettnek, azon tanintézetet a közoktatási kormány bezáráthatja. Az ily bezárt közélettanodát illető vagyont az illető hitfelekezet, vagy világi testület valamely más tanintézetre vagy közoktatási célra fordíthatja, addig is, míg a bezárt tanodát a törvény kívánalmainak megfelelővé szervezve, újból megnyitja. A kormány azonban felügyel, hogy a bezárt tanodára tett alapítványok mindig hasonló közoktatási célra fordíttassanak. Ezen törvényjavaslat a nem állami nyilvános közélettanodákra vonatkozva a minister által indokoltatik a következőkben :

Mivel a tanítási teljes szabadság elve szerint nem csupán a vallásfelekezeteknek, hanem minden községnek, megyének, egyének és e célra is alakult társulatnak ugyanazon joggal kell bírnia törvényszerű tanintézetek állítására; nem látom indokoltnak sőt célszerűnek sem, hogy a törvénynek külön határozatai szabályozzák a vallásfelekezetek iskoláit és ismét külön határozatok szóljanak más testületek, vagy egyesek által fentartott tanintézetekről annyival inkább, mert ugyan oly mérvű önkormányzat illetheti meg a községeket s más testületeket és magánosokat saját erejükből fentartott tanintézeteik irányában, mint a vallásfelekezeti testületeket. A teljes tanszabadság elve szerint, míg egyfelől el kell ismerni a vallás felekezeti társulatok képességét és jogát a tanításra; másfelől e jogot ép oly mérvben kell kiterjeszteni minden más oly testületre és egyénre is, ki képesített nyilvános tanintézet állítására s fentartására. Ennélfogva javaslatomban ugyanazon czim alatt és ugyanazon szakaszokban véltem szabályozandónak minden nem állami nyilvános közélettanodák viszonyait.

Mivel a nem állami nyilvános közélettanodai tanintézetek és az azok viszonyait közelebbről nem ismerhető nagy közönség használatára nyitva állanak; s főleg, mivel ezen intézetekben nyert bizonyítványok az illető egyéneknek állami szolgálatokra való alkalmazásánál is érvényesekül elfogadtatnak; ennélfogva, míg egyfelől a tanszabadság elve szerint mindenkinek szabadságot kell adni tanodák állítására; másfelől az államnak joga s kötelessége felügyeletét kiterjeszteni minden nem állami tanintézetre s attól megkivánni, hogy az általa célul kitűzött oktatás alapkéllékeinek megfeleljen. Az állami

felügyelet csak úgy gyakorolható sikerrel bármely önkényes intézkedések kizárásával, ha törvény által határozatnak meg mindazon kellékek és feltételek, melyeknek megfelelni tartoznak a nem állami tanintézetek, mind pedig a felügyelet gyakorlásának módozata.

Azonban, nehogy a tanintézetek állítása és fentartása megnehezítettessék; valamint másfelől a tanítás szabad szelleme is ne korlátoztassék; a feltételekben a középtanodai oktatás kellékeinek csupán azon minimumát és azon szabályait kívánom megtartatni, melyek a tanítás irányát, rendszerét és szellemét nem érintik, és a melyek nélkül az oktatás illusoriussá válnék, s nemcsak a kor igényeinek nem felelhet meg, de a közmívelődésre káros hatása szemfényvesztéssé törpítettik.

Az oktatás ilyen nélkülözhetlen alapkellékeiül tekintem a következőket:

1-ör. Hogy csak az általuk tanított szakra képesített tanárok alkalmaztassanak. Azonban a képesítettséget igazoló vizsgákat nem csupán az állami főtanodákban tehetik le; továbbá a vallás tanítására theologiai tanfolyam sikeres elvégzése elég képesíttségül tekintendő.

Azonban az átmeneti nehézséget tekintve, és a törvénynek visszaható erőt nem tulajdonithatván, a már eddig alkalmazott rendes tanárok nem kötelesek képesítettséget igazolni.

2-or. Hogy valamint a népiskoláknál (1868. XXXVIII. 11. §.) úgy a középtanodáknál is az épületek s tantermek a biztonsági és közegészségi érdekeknek megfeleljenek.

3-or. Hogy a tanulók előképzettsége, valamint az évi szorgalmi idő legkevesebbje a középtanodákat illetőleg is (1868. XXXVIII. 11. §.) meghatározassék.

4-er. Hogy a középtanodai oktatás minden egyes körénél meglegyen állapítva:

a) a tanfolyam tartamának minimuma, nehogy p. o. a közmívelődés kárára 3—4 évi tanulás után érvényes bizonyítványt adjanak oly tanfolyamok bevégezéséről, melyet, kellően szervezett tanintézetben legkevesebb 6 évi tanulással lehet elvégezni;

b) az azon tanintézetben hivataloskodó s működő tanárok létszámának a legkevesebbje. Az eddigi rendezetlen viszonyok között nevezhetnék tanintézeteket, melyekben 5—6 évi tanfolyam van 5—6 osztálylyal és egyetlen tanárral, vagy a me-

lyekben az évi kimutatás szerint 6—7 tanár működik ugyan, de valósággal csak 1 vagy 2 az intézet tisztviselője, a többi más hivatalban van, s alig ad a tanintézetben hetenként pár órát.

Ezek mindenesetre oly visszaélések az oktatás szabadságával, melyeket a törvényben meg kell gátolni az által, hogy állapittassék meg, hogy minden tanintézetben legalább is hány ott hivataloskodó tanár szükséges.

A tanárok létszámának meghatározásánál a tapasztalás bizonyítása szerint valóban a legkevesebbet vettem fel; s még e mellett a lehető könnyítést tettem a 64. §. által.

c) A tanítandó és kötelezett tantárgyak legkevesbje. Hogy itt valóban a tárgyak legkevesbjét vettem fel, bizonyítja azon körülmény is, hogy jelenleg a felekezeti középtanodák tantervében általában több van felvéve a tantárgyak közül. A tantárgyak legkevesebbjének törvényben meghatározása mellett, az illető tanintézet tulajdonosa önmaga állapítja meg a tanrendszert és tantervet.

Mindezen kellékeknek megállapítása legkevésbé sem korlátozza sem a tanintézetek felállításának, sem a tanításnak bármely irányban való szabadságát; hanem csupán az oly tanintézetek fentartását akadályozza, melyeknek létezése, vagy a tanerőknek, vagy a tanfolyam tartamának és a tanított tárgyaknak elégtelensége miatt a közmivelődésre csak káros hatással lehet.

65. §. Ha a fentebb indokolt kellékek törvényben határozottak meg; úgy az állami főfelügyeletnek abban kell állania, hogy a kormány részint közegei által, részint az illető tanintézetek hatóságaitól hozzá felterjesztett kimutatások megvizsgálásával folytonosan őrkdjék, hogy a nem állami nyilvános tanintézetek és bennük az oktatás a törvényes kellékeknek megfeleljenek.

Ily módon egyfelől a nem állami tanintézetek tulajdonosai biztosítva vannak a kormánynak és közegeinek bárminő önkényes eljárása ellen, mert azok csak a törvényben kijelölt tárgyak megvizsgálásával és azok megtartásának megkövetelésére szorítkozhatnak, másfelől pedig a kormány a nem állami tanintézetek iránt emelendő követeléseiben világos törvényre támaszkodhatik.

A kormány azonban csak úgy őrkdhetik a törvényes

kellékek megtartása felett, ha 1-ör minden nem állami tanintézetnek már megnyilta alkalmával ismeri szervezetét, tantervét s a tanítói személyzet kimutatását; mert csak így ítélheti meg, hogy az intézet mindezen tekintetekben megfelel-e a törvény kellékeinek; és ha

2-or a nem állami tanintézeteket közegei által koronként látogattathatja és az azokban tartott vizsgák alkalmával az oktatás eredményéről tudomást szerezhet. E látogatások folytán ügyelhet a kormány, hogy mind a tantermek s épületek törvényes kellékeknek megfeleljenek, mind az oktatás folytonosan a törvény kívánalmai szerint vezettség. A látogató kormány közegek azonban sem az oktatásba, sem a vizsgálatba nem szólhatnak be.

A legutóbbi absolut kormányzat alatt a protestans autonóm egyházak 3 okból tekinthették sérelmesnek azt, hogy közéletanodáikat a kormány közegek látogatták;

1-ör és főleg azért, mert azt országos törvény nem rendelte;

2-or, mert a kormány közegek köre nem lévén törvény által meghatározva, önkényesen vagy a kormánynak tetszés szerinti utasításai szerint avatkozhattak az oktatás belső rendszerébe és szellemébe is; és így csak a kormány akaratától függött, hogy mi mindent követeljenek az intézettől; és

3-or, mert beleszólhattak a tanításba is, és az osztályokban vizsgálhattak.

Ezen okok egyike sem hozható fel az általam javasolt törv. intézkedései ellen.

A kormány közegek azonban csak koronként nézhetvén meg a tanintézeteket, nem ismerhetik meg mindazon szükséges adatokat, melyeket az intézet igazgatósága is csak a tanév végével állíthat össze. Ez okból a látogattatás mellett szükséges az iskolai kimutatásokat évenként felterjeszteni a kormányhoz, úgy, miként azt a protestans tanintézetek eddig is tették.

A közoktatás rendezése és haladása érdekében felette szükséges, hogy koronként az egész ország közoktatási állapotát előtűntető statisztikai adatok összeállíttassanak. Ezen adatok pedig, (miként a népiskolákra nézve elrendelt első össze-

írásnál a tapasztalás bebizonyítá) csak úgy szerezhetők be kellő időre, ha közvetlenül magukból az egyes iskolákból kaphatja azokat a kormány.

A nem állami tanintézetekre, egyesek úgy mint testületek, sok alapítványt tesznek. Az államkormánynak joga és tiszte kell, hogy legyen arra is felügyelni, hogy a közcélokra tett alapítványok megőriztessenek és rendeltetésük céljára fordítassanak.

Annyival inkább szükséges pedig ez nálunk, mert sok ily alapítvány elpusztult kellő felügyelet hiányában. A 65. §. 4. pontja szerint a kormány, a tulajdonjognak és a kezelés jogának sértetlenül hagyása mellett csupán arra utasítatnék, hogy őrkdjék, miként a közoktatási célokra áldozott vagyron az illetők által rendesen és rendeltetésének megfelelőleg kezeltessék.

66. §. A nem állami tanintézetekre megállapított feltételeknek, s az azok megtartására való felügyeletnek csak úgy lehet gyakorlati eredménye, ha a törvényben azon módról is van gondoskodva, melyben a törv. kívánalmainak érvényt lehet szerezni. Az első és legtermészetesebb módnak tartom azt, hogy a törvény meg nem tartása eseteiben az illető tanintézet tulajdonosai a kormány által megintessenek.

Azonban azon esetre, ha többszörös megintések is sikertelenek lennének utolsó eszközzé nem tudok más módot említeni, mint azt, hogy a törv. kellékeinek meg nem felelő tanintézet bezárattassék.

Mert miután a nem állami tanintézetek tulajdonosait a törv. nem kötelezi, hanem bizonyos feltételek megtartása mellett csak feljogosítja az illető tanintézet fentartására; ennél fogva ők positive nem is kényszeríthetők tanodájuknak a törvényes kellékek szerint való szervezésére és fölszerelésére. Ezért nézetem szerint az állam csak arra szorítkozhatik, hogy ha valahol nem teljesítetnek azon feltételek, melyeknek megtartása mellett engedte meg az illető tanintézet nyilvános létezését, azon intézetet bezárathatja.

Végül törvényjavaslatom III. fejezetére (50—66. §.) vonatkozólag célszerűnek látom itt megemlíteni azon két pontot, melyben javaslatom említett szakaszainak rendelkezései különböznek, az 179°/₁ XXVI. t. c. azon rendeleteitől, melyekben a

protestansok autonomiája középtanodáikra nézve is biztosítatik.

1-ör. Az 179^{0/1}. XXVI. t. c. 5. p. szerint a protestansok grammatikai s azon felül álló iskolákat királyi engedéllyel állíthatnak. Ezen törvény alapján a királyi engedély a szerint adatott meg, a mint a kormány a kérelmezett iskolának bejelentett szervezetét s tantervét kielégítőnek találta. Az időszentri kormány e tekintetben saját felfogása szerint néha felette szigorú, máskor nagyon is engedékeny volt. A jelen törv. javaslat szerint törvényben lévén a középtanodák kellékei megállapítva, állíthatásukhoz nem kell engedélyt nyerni, s hogy szervezetük, mennyiben kielégítő, s így felállíthatók-é, az nem a kormány változható felfogásától függ.

2-or. Az 179^{0/1}. XXVI. t. c. a középtanodákra is fentartja ő Felsőének törvényes dicasteriumai által gyakorlandó főfelügyeleti jogát, de annak gyakorlási módját nem határozza meg; s a törvény e hézaga részint a felügyeleti jogot teheti sikertelenné, részint a kormánynak nyithat felette tág tért tul szigorú intézkedésekre. Ez okból fektetek nagy súlyt arra, hogy javaslatom szerint a felügyeleti jog gyakorlatának módozata is törvényben állapitassék meg.

3-or. Az 179^{0/1}. XXVI. t. c. 5. p. szerint az állam a tanrendszer megállapításába is bele avatkozik s a tankönyvekre nézve is korlátokat von.

Javaslatom szerint a nem állami tanintézetek tanrendszerének, tantervének és tankönyveinek megállapítása teljesen és egyedül az intézet tulajdonosait illeti.

Az 1873-ban kibocsátott törvényjavaslat a nem állami középtanodákról ekép intézkedik.

A hazában létező hitfelekezetek, törvényhatóságok, közösségek, egyesek, s oly hazai társulatok, melyek alapszabályaikban kifejezetten e célra is alakultak, saját erejükből állíthatnak és tarthatnak fen e jelen törvényben megnevezett, bárminemű középtanodai tanintézetet, a következő §§-ban foglalt feltételek alatt:

Az ily intézetek vagyonának kezeléséről a tanárok választásáról és fizetéséről, s a tandíj meghatározásáról azok alapítói és fentartói gondoskodnak.

A jelen törvénynek az osztályok és évfolyamok számát, az évi szorgalomidő tartamát, s a rendes kötelezett tantárgya-

kat és az azokban elérendő czélt meghatározó 3., 4., 6., 8., 9. és 26. §§., s illetőleg az ezek értelmében megállapított szabályzatok a nem állami középtanodákra nézve is érvényesek. Ezek korlátain belül az általuk fentartott középtanodákra nézve a tantervet, s ezzel együtt a tankönyveket és a fegyelmi eljárást a hitfelekezetek határozzák meg.

A nem állami középtanodák legalsó osztályába is csak oly növendékek vétethetnek fel, kik a jelen törvényben meghatározott előkészítő tanfolyamot, vagy a negyedik elemi osztályt elvégezték, s a velük megtartott felvételi vizsgálat alapján a felvételre alkalmasoknak találtattak.

A felvételi vizsgálat tárgyait és a megkivántató előismeretek azok mérvét határozzák meg, kiknek hatáskörébe a tanterv megállapítása tartozik.

A nem állami tanintézetekben a tanárokat ezen intézetek alapítói vagy fentartói szabadon választhatják. Azonban a tanárok számára, azok minősítvényére és kötelességeire, az egy osztályba felvehető tanulók létszámára, a középtanodák épületeire s tantermeire, az intézetnek könyvtárral és taneszközökkel való felszerelésére és a vizsgálatokra nézve, a jelen törvény, 17; 18; 21; 23; 24; 25; és 27. §§-ai a nem állami középtanodákra nézve is kötelezők.

A hittanítói állomásra oly lelkészek is alkalmazhatók, kik tanári pályára külön nem képesítvek.

A hittanítókon kívül a középtanodák rendes tanárai kizárólag csak azon intézetben működhetnek, a melynél alkalmaztatnak. A rendes tanárok fizetése lakáson vagy lakbéren felül legkevesebb évi ezer frt.

A hitfelekezetek kötelesek gondoskodni, hogy tanári testületeiknek a 41. §. értelmében tartandó havi értekezletein kívül a 44. §-ban rendelt értekezletek is tartassanak erre hivatott közegek közreműködésével, s ezen utóbbi értekezletek egy-egy küldöttje a 45. §. szerint tartandó országos értekezletekben részt vegyen.

Minden a jelen törvényben nevezett középtanoda az állam közoktatási kormányának felügyelete alatt áll. E célból:

1) az állami tankerületi középtanodai tanfelügyelő, vagy a közoktatásügyi miniszternek e célra külön megbízottja ezen intézeteket bármikor meglátogathatja s úgy az oktatás mene-

téről mint az intézet vezetéséről s igazgatásáról magának tudomást szerezhet;

2) minden nem állami közéletanoda köteles évenként, a tanév bevégeztével s a következő tanév megnyilta előtt legalább egy hónappal, az illető tanfelügyelő útján, külön értesítvényt a közoktatási miniszterhez benyújtani, melyből kitűnjék az intézet anyagi és szellemi állapota, a tanerők száma minősége és működése, a tartott előadások, a tanulók száma (osztályonként is), a vizsgálatok eredménye, s az intézet igazgatása és fegyelmi állapota;

3) a közoktatási miniszter különösen felügyel arra, hogy minden tanintézeti vagyon s különösen a tanodai célokra tett alapítványok biztosan elhelyezve gyümölcsöztessenek, és rendeltetési céljukra rendesen fordítottassanak, s ennél fogva jogában áll minden tanodai főhatóságtól a tanodai vagyon állásáról és kezeléséről időnkint hiteles kimutatást kívánni.

A közoktatási miniszternek ugyancsak az állam főfelügyeletének gyakorlása végett jogában áll minden tanodát, mely a törvénykövetelte szervezetnek meg nem felelne, az illető tanoda főhatóságához félévenként három ízben intézett-megintés után, bezáratni. Az ily módon bezárt közéletanoda vagyonát az illető hitfelekezetek, törvényhatóság, község és társulat mindaddig, míg a bezárt intézetet törvényszabta módon nem szervezi, s meg nem nyitja, csupán közoktatási célokra fordíthatja.

Az 1875-ki törvényjavaslatban foglalt hitfelekezeti s egyéb nem állami gymnasiumokról és reáliskolákról a következők adatnak elő.

A hazában létező hitfelekezetek, törvényhatóságok, községek, hazai társulatok, melyek alapszabályaikban kifejezetten e célra is alakultak, saját erejükből tarthatnak fen és állíthatnak e jelen törvényben megnevezett bárminemű közéletanodai nyilvános tanintézetet a következő §§-okban foglalt feltételek mellett.

Az 56. §-ban felsorolt testületek, s egyesek által fentartott tanintézet felett az illetők maguk rendelkeznek és gyakorolják az igazgatási jogokat a jelen törvény értelmében.

Ennél fogva a tanintézet vagyonának kezeléséről, a tanerők alkalmazásáról és fizetéséről, a fegyelmi eljárásról s a tandíj meghatározásáról az illetők magok gondoskodnak.

A jelen törvénynek az osztályok és évfolyamok számát, az évi szorgalomidő tartamát és idejét és a testgyakorlati oktatás szervezetét meghatározó 2., 23. és 27. §§-ai ezen gymnasiumokra és reáliskolákra is érvényesek.

A köteles tantárgyakat s azokból az illető intézet egész tanfolyama alatt tanítandó ismeretek terjedelmét s mérvét (a hittanításon kívül) a 43. §. 3. pontjában rendelt tanári országos értekezlet meghallgatásával, időről időre a közoktatási miniszter állapítja meg, de a miniszter által felállított ezen mérték egyfelől az illető intézetre nézve csak a minimumot határozza meg, s másfelől nem haladhatja túl az ugyanazon foku állami tanintézetekben alkalmazottat.

Ezen korlátokon belül az illető tanintézet hatósága állapíthatja meg a tanrendszert, a tantervet és a tankönyveket.

A jelen törvény 42. §-a minden nyilvános közéletanodára nézve érvényes.

Egyéb gymnasiumokban s reáliskolákban is rendszeren csak oly erkölcsileg feddhetetlen egyének alkalmazhatók tanárokkul; kik saját tanszakjukból, a jelen törvény 18. és 19. §§-aiban irt vizsgáló-bizottság előtt a tanári vizsgálatot sikerrel kiállották s tanári működésre oklevéllel képesítették.

Azonban kivételesen oly egyének is alkalmazhatók, kik a jelen törvény 18. §-a értelmében a közoktatási miniszter által képesítő vizsgálat nélkül jogosították a tanári foglalkozásra.

Azon nyilvános intézetekben, melyek az állam kormányhatósága alatt nem állnak, e jelen törvény életbeléptetésekor már rendes tanárokkul alkalmazott s képességüket tetteg bizonyított egyének állomásaikon újabb vizsgálat nélkül továbbra is meghagyhatók illető hatóságuk által.

Minden intézetben legalább annyi rendes tanár alkalmazandó, a hány osztály van, a párhuzamos osztályokat is ide számítva.

A vallásitanításra. theol. tanfolyamot elvégzett oly egyének vagy lelkészek is alkalmazhatók, kik tanári pályára külön oklevéllel nem képesítvék.

Egyébb tanintézetek hatóságai kötelesek gondoskodni arról, hogy tanári testületüknek egy-egy választott tagja a 43. §. 3. pontjában rendelt országos tanári értekezletekre elküldessék.

Azon, már fenálló ily hitfelekezeti iskolákra nézve mind-

azonáltal, a melyek eddigelé a törvényhatóság vagy község vagyonaiból vagy jövedelméből tartatnak fenn avagy segélyeztetnek, szabadságában áll az illető törvényhatóságnak vagy községnek, az eddigi gyakorlatot továbbra is fentartani, de ily esetben a segélyezés a község illetőleg a törvényhatóság területén levő különböző hitfelekezeti nyilvános gymnasiumok és reáliskolák között igazságos arányban osztandó meg, s egytől sem tagadható meg, míg a többi felekezetek iskolái irányában is meg nem szüntettetik.

Minden a jelen törvényben nevezett középtanoda, az állam közoktatásügyi miniszterének főfelügyelete alatt áll.

E célból:

1. Minden újonnan felállítandó ily tanintézetet, még annak megnyilta előtt köteles az azt létesítő testület vagy egyén a közoktatásügyi miniszternél bejelenteni, felterjesztvén egyuttal a tanoda szervezeti alapszabályait, tantervét és a tanerők kimutatását.

2. Az állami, tankerületi, középtanodai tanfelügyelő, vagy a közoktatásügyi miniszternek e célra külön megbízottja minden nyilvános tanintézetet bármikor meglátogathat és ugy az oktatás menetéről mint az intézetben használt tankönyvekről és taneszközökről, ugyszintén az intézet vezetéséről és igazgatásáról magának tudomást szerezhethet, azonban ezen intézetek vagy tanáraik iránt semminemű rendelkezési jogot nem gyakorolhat.

3. A nyilvános tanintézetek előljárásságai kötelesek a közoktatási miniszter által kivánt statistikai adatokat és az intézetben használt tankönyveket — a felekezeti jellegük illető felekezeti hatóságaik utján — a tankerületi felügyelőnek átszolgáltatni, vagy ha kivántatik a miniszterhez felterjeszteni, kinek jogában állandó, valamely tankönyv használatát, ha azt államellenesnek vagy egyébbiránt ártalmasnak s a használatra egyáltalában alkalmatlannak találja, eltiltani.

4. Minden középtanoda köteles évenként a tanév megnyilta előtt legalább egy hónappal, az intézet illető főhatóság utján külön értesítvényt a közoktatási miniszterhez benyújtani, melyből kitünjék az intézet anyagi és szellemi állapota, a tanerők száma, működése, a tartott előadások, a tanulók száma (osztályonként is), a vizsgálatok eredménye, az intézet igazgatása és fegyelmi állapota.

5. A közoktatási miniszter felügyel arra, hogy minden tanintézeti vagyon és különösen tanodai czélokra tett alapítványok biztosan elhelyezve gyümölcsöztessenek és rendeltetési czéljokra rendesen fordíttassanak; ennél fogva jogában áll a tanodai főhatóságtól a tanodai vagyon állásáról mikénti elhelyezéséről és kezeléséről időnkint hiteles kimutatást kivánni.

A közoktatásügyi miniszternek, ugyancsak az állam felügyeletének gyakorlása végett jogában áll minden tanodát, mely a törvény követelményeinek meg nem felelne, az illető tanoda főhatóságához félévenként három ízben intézett megintése után elvonni a nyilvánossági jogot. A már létező tanintézetek tanerőinek létszáma, avagy meglévő épületei miatt netán szükségesnek mutatkozó ily megintések, csak a jelen törvény szentesítésétől számított két év múlva kezdhetők.

A nyilvánosságtól megfosztott tanintézet a magánintézetek sorába helyeztetik s a jelen törvényben a magánintézetekre nézve megállapított intézkedések alá esik.

Ha valamely nyilvános középtanodában a kormány erkölcsi bajoknak, vagy államellenes irányoknak jó tudomására, vizsgálatot rendel, s annak eredményeihez képest, ha a baj gyökeresen nem orvosolható az illető intézetet bezárathatja, sőt rendkívüli esetben a nevelést és tanítást a tanév bevégezte előtt is felfüggesztheti.

Az ily módon bezárt középtanoda vagyonát az illető hitfelekezet, törvényhatóság, község és társulat mindaddig, míg a bezárt intézet a benne tapasztalt bajok gyökeres elhárítása után a kormány engedelmével újra meg nem nyittatik, csupán közoktatási czélokra fordíthatja, — vagy kellő biztosíték mellett gyümölcsöztetheti.

A legutóbb — 1879-ben — kibocsátott miniszteri tiz pont egész terjedelmében a következő:

Kiindulás.

Az 1790/1. XXVI. t. c. azon rendelete, mely szerint a mindkét hitvallású evangélikusoknak,

„jövendőre mindenkor szabad legyen alsó és középiskoláikat fentartani vagy újakat állítani, valamint királyi engedéllyel felsőbbeket is;

„mindezekbe tanítókat, tanárokat, igazgatókat és gondnokokat meghívni és elbocsátani, számukat szaporítani vagy kevesbíteni ;

„a tanítás vagy tanulás módját szabályát és rendét (Ő Felsége felügyeleti jogának, az ország törvényes kormánya útján gyakorlandó hatalma épségben tartásával) megállapítani és rendezni“ — azon ugyanott kimondott fentartással, hogy

„A törvényhozás útján Ő Felsége által meghatározandó közoktatási rendszer (a vallási tárgyait ide nem értve) ezen iskolákra is ki lesz terjesztendő — fentartandó továbbra is, sőt az országban lévő többi bevett vallású felekezetekre is kiterjesztendő.

Mivel ezen törvényben a mindkét felekezetű evangélikusok jogai iskolaügyekben eléggé részletezve vannak ; e jogok továbbá az 1848. XX. t. c. által Magyarországon is bevett unitárius felekezetekre már is kiterjesztetteknek tekintendők, mivel ezek Erdélyben a két evangélikus felekezetbeliekkel teljesen egyenlő jogalapon állanak, de kiterjesztendő a görög keletiekre, kiknek szintén autonom alsó és középiskoláik vannak. (A róm. kath. középtanodák „királyi“-aknak neveztetnek és a kormánynak nemcsak felügyelete, de közvetlen igazgatása alatt is állanak.)

A törvény által részint már szabályozva, részint kiterjesztendőek lévén a jogok, a feladat : a legfelsőbb felügyelet gyakorlásának módját körülírni úgy, hogy egyfelől az önkormányzat jogai azáltal meg ne szorítottassanak, másfelől az állam közoktatási és esetleg közszolgálati érdekei kellőleg biztosítva legyenek.

S e végből a legfelsőbb felügyelet fogalmában rejlő ellenőrzést csakis ezen szükség határáig kell és szabad kiterjeszteni.

II.

A felekezeti középiskolák (gymnasiumok, reáliskolák), valamint a felső iskolák (bölcészeti és jogi karok s lelkészképző intézetek) fölött az állami főfelügyeletet Ő Felsége nevében a vallás- és közoktatásügyi miniszter, törvényes közegei útján gyakorolja.

A főfelügyelet gyakorlása részint folytonos, részint esetenkénti lehet.

III.

1) A folytonos felügyelet a közép és felső iskolai élet folyamában és tényeinek rendszeres nyilvántartásában áll.

Ez a protestansok irányában eddig is akadálytalanul és ellenmondás nélkül gyakoroltatott.

E szerint jogában áll a miniszternek a felekezeti főhatóságok útján:

a) statisztikai adatokat szerezni be;

b) tanévenként (vagy félévenként) jelentéseket kivánni, melyekben a tanrend és felosztás (a hittani tárgyakat kivéve) a tanárok létszáma, képesítése és működési köre, az osztályonkénti népesség, óraszám s az oktatás eredményei, — az osztálykönyvek bemutatása, valamint érettségi vizsgálatokról szóló kimutatások által feltüntetve legyenek;

c) az önhatóságilag megállapított tanrendszerben (a hittani tárgyakat kivéve) minden lényegesebb változásnak, valamint az iskola előbbi jellegében s tanfolyama körében történt minden lényegesebb változásnak bejelentését kivánni;

d) az iskolai alapítványokról (az eddig is gyakorlatban volt a) b) c) pontokhoz hozzá teendő volna) s azok netaláni gyarapodásáról évenként kimutatást kivánni be.

IV.

2) A főfelügyeletnek esetenkénti gyakorlása, az állam érdekeinek megóvására irányul. És pedig:

a) tanulmányi rendszer tekintetében.

A hitfelekezetek illetékes hatóságai, mint iskoláiknak is főhatóságai által a tanulmányi rendszerre, a köteles tantárgyakra, az osztályok egymásutáni következésére s általában a tanítás és tanulás módjára és rendjére nézve megállapított szabályok (addig, míg erre nézve az 179⁰/₁ XXVI. t. c. benkimondott fenntartás szerint országos törvény nem jó létre), a közoktatási kormány által tudomásul vétetnek; de ezen önhatóságilag megállapított szabályok szoros megtartását ellenőrizni, az állami főfelügyelet joga és kötelessége.

Minélfogva:

a) valamely köteles tantárgy alóli fölmentésre,

b) tanfolyam nyilvános hallgatása nélküli vizsgatételre,

o) egy év alatt több tanév végzésére (ügynevezett osztályugrásra vagy összevonásra):

általában minden, a megállapított tanrendszer alóli kivételre vonatkozó különös engedélyek megadására, úgy a középiskolai mint a bölcsészeti s jogi folyamokon is, illető felekezeti főhatóságok meghallgatása mellett kizárólag a vallás- és közoktatásügyi miniszter van jogosítva.

Állami vagy más felekezetű, hasonló vagy felsőbb iskolába való átlépésnél csak az ekkép nyert engedélyek tekintetnek érvényesnek.

(E rendezést az a tekintet teszi szükségessé, hogy a felekezeti autonomia csakis saját körében birhat rendelkezési joggal; ha pedig a felekezeti iskolákban, a felekezeti hatóság által adott kivételes engedélyek érvénye az állami és más felekezeti, különösen a felsőbb (egyetemi) tanfolyamra lépésnél is érvényesek volnának, ezzel az egyházi autonomia szabályzólag hatna saját körén kívül is.)

V.

b) Felekezeti közép- és felső iskolák javító-, pót- és magánvizsgálatokat rendszerint csakis saját hallgatóiktól vehetnek fel.

Más iskolák növendékeitől csak azon másik iskola törvényes hatóságának, illetőleg a vallás- és közoktatásügyi miniszternek engedélyével.

(E rendelkezést egyfelől az előbbi indok, az autonomiák egymás körébe vágásának a kikerülése teszi szükségessé; de másfelől magok az autonom iskolák hirneve s reputációja is óhajtandóvá, nehogy — mint történt — bizonyos iskolák a „refugium asinorum“ rossz hírébe jőjjenek.)

VI.

Az esetenkénti főfelügyelet gyakorlatára, valamint a népiskoláknál az 1876. XXVIII. t. c. értelmében, úgy a közép- és több iskoláknál is, alkalmazhatja a miniszter azon közegeket, a melyek a saját intézkedése alatti hasonfokú iskolák főfelügyeletére hivatvák. Jelesen:

1) az állami (és ügynevezett királyi) középiskolák főfelügyeletére alkalmazott közegek (a tankerületi főigazgatók) ál-

tal meglátogattathatja a felekezeti középiskolákat s azoknak nyilvános, osztály- vagy érettségi vizsgálatain, akár említett rendes közegei, akár más általa kiküldendő szakferfiak által megjelenhet s magának ezek által azon iskolák szervezetéről, rendtartásáról s a tanítás eredményéről egyenes tudomást szerezhethet;

2) a felekezeti jogakadémiák illetén felügyelete, míg az állami és kir. jogakadémiákra nézve szintén felügyelő közegek nem állíttatnak fel, egyedül a felekezeti főhatóságok útján történhetik ugyan, de a jogi alap- és államvizsgálati bizottságok tagjait, az illető főhatóság ajánlatára a vallás- és közoktatásügyi miniszter bizza meg mindig egy évi időtartamra (mint ez jelenleg is így történik).

VII.

A tanári képesítést illetőleg: az állam legfőbb érdeke, biztosítékot nyerni az iránt, hogy a felekezeti közép- és felső iskolákon is kellőleg képzett és képesített tanárok vezetik azon ifjúság képzését, melyből egyfelől az állampolgárainak egy tetemes része kerül ki, s mely másfelől — a különböző felekezeti állami iskolák sokszoros érintkezése folytán — állami jelesen a felsőbb (egyetemi) iskolák hallgatóságának egy nagy részét teszi s teendő.

A felekezetenél eddigelő a tanárképzés és tanárképesítés módja intézményileg szervezve és megállapítva nem lévén; ha a jelenleg már tényleg alkalmazásban lévő tanárok képesítettségétől eltekintünk is, jövőre követelnünk kell vagy azt: hogy a felekezetek rendes tanárképzésről gondoskodjanak és a tanárképesítés szabályait az állam követelményeinek is megfelelőleg alapítsák meg, mely esetben tanárképző-intézeteik s tanárképesítő szigorlataik és eljárásuk egyéb felső iskoláikhoz hasonlóan lesznek a főfelügyeleti eljárás alá vonandók.

Vagy azt: (s addig, míg amaz megtörténnék, mindenestre ezt), hogy jövőre rendes tanáru a felekezeti középiskolákon csak (az állami tanár-vizsgáló-bizottságok előtt) megvizsgált és okleveles tanárok, akadémiai tanfolyamokon pedig csak tudori oklevéllel bíró egyének alkalmaztassanak.

VIII.

A tankönyvek irányában gyakorlandó főfelügyeletre nézve az 1876. XXVIII. t. c.-ben a népiskolai tankönyvekéhez hasonló intézkedések állapítandók meg.

Kimondandó jelesen, hogy: joga van a vallás- és közoktatásügyi miniszternek a felekezeti közép- és felsőbb iskolákban, — vált. tan- és vezérkönyveket (legyenek azok kéziratban vagy nyomtatásban — a hittaniakat mindazáltal kivéve) a felekezeti főhatóságok útján bekövetelni s azokat oly szempontból: nem foglalnak-e magukban államkormány vagy törvényellenes dolgokat, megbíráltatni; ha ilyeket foglalnának magokban, azok használatát eltiltani, szükség esetén az állami hatóság illető közegei által azok összes példányait elkoboztatni; súlyosabb esetben szerzői és használói ellen a törvény rendes útján a bünyfenyítő vizsgálatot megindíttatni.

IX.

Ha valamely felekezeti közép- vagy felső iskola tanárai általában állam-, alkotmány- és törvényellenes szellemben működnének s ez ellenében az illető felekezeti főhatóság útján orvoslás nem szerezhető, joga és kötelessége a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, saját rendes vagy kiküldött közegei által az illetékes törvényszék s kir. ügyészség közbejöttével megejtendő vizsgálat után, azon iskolától a vétkeseknek bizonyult tanárok eltávolítását követelni a felekezeti főhatóságtól, sőt ha a baj egyes tanárok eltávolítása által nem orvosolható, magának az iskolának egy időre vagy végleges bezáratása iránt Ő Felségéhez előterjesztést tenni.

Az egy időre bezáratni rendelt iskola vagyonai és alapítványai az illető felekezeti hatóság kezelése alatt maradnak, s a jövedelmek is tőkésítettnek, míg az iskola újra megnyitása Ő Felségéhez teendő előterjesztésre megengedtetik.

Véglegesen bezáratni rendelt iskola vagyonáról és alapítványairól, a mennyiben az alapítók vagy jogutódaik azokról az iskola megszűnése esetére nem rendelkeztek, az illető felekezeti hatóság meghallgatása mellett a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére 179°/₁. XXVI. t. c. szemelött

tartásával ugyanazon felekezet közoktatási céljaira, Ő Felsége rendelkezik.

X.

Ha az iskolai alapítványokról szóló (III. d. alatt említett) évenkénti kimutatásokból az tűnnék ki, hogy valamely alapítvány hanyag vagy hibás kezelés, vagy a felekezeti felügyelet hiányos volta miatt, csongulást szenved vagy veszélyben forog, joga és kötelessége a vallás- és közoktatásügyi miniszternek az iránt az illetékes felekezeti főhatóságtól felvilágosító nyilatkozatot kivánni be, s a baj elhárítására önkormányzatilag tett intézkedésekről jelentést tétetni magának; szükség esetében az ügyiratokat és számadásokat bekövetelni, s ha a bajon a felekezeti főhatóság útján segíteni nem lehet, az ügy állásáról Ő Felségéhez előterjesztést és az orvoslás módja iránt javaslatot tenni.

Ezeknek előrebocsátása után lássuk a fent kijelölt második kérdést, a protestans egyház-iskolai autonómiát.

A protestansok a reformatio terjedésével úgymint felekezet illetve egyház alakultak meg, s fentebb jeleztem, hogy egyházügyeik mind a vallásiak, mind az iskolaiak kapcsolatos egységben egyáltalában a vallás dolga volt. Ezen ügy ilyenül vétetett s őriztetett meg az 1606-ki bécsi békekötés által, az 1608-ki koronázás előtti végzeményben, így a linczi békekötés által, mely az 1647^{7/8}-ik évben a törvéncikkelyek közé iktatott. Ezen időkben tehát a protestansok egyház-iskolai autonómiája egyértelmű volt a vallás egyházi autonómiájával, s e kettő a zsinatokon mindig együttesen tárgyaltatott. Különben a jezsuiták meghonosításával kiütöttek a vallási villongások is, azontúl a háború tartamára a hadi szerencse változásaihoz képest alakultak a háborúval megtámadott helyeken különbözőkép a protestansok egyházi állapotjai, s ezzel együtt, e helyeken ezen időre, elvult e protestansok összes autonómiája is döntve. Az egyház-iskolai ügyek a vallásiaktól külön érintve először az 1790¹-ki XXVI. törvéncikkben lettek, melyben a tanügyre kiválólág az 5-ik pont tartozik, s szól a következőkép :

5. Scholas quoque tam Triviales, quam Grammaticas, non solum quas habent, retinere, sed et novas, ubicunque iis necesse visum fuerit, prout et altiores, accedente tamen praevis quo ad hasce Assensu Regio, erigere, ibique Ludi magistros, Professores, Rectores, Subrectores vocare et dimittere, numerum eorum augere vel minuere, nec non Directores, seu Curatores Scholarum, quarum vis tam Locales, quam Superiores et Supremos, e suae Confessionis hominibus eligere, rationem, normam, et ordinem docendi, atque discendi (salva Aeternae Suae Majestatis, quoad Scholas etiam hasce Regiae supremae Inspectionis. uti praemissum est, via legalium Regni Dicasteriorum exercendae potestate) ordinare, futuris semper temporibus liceat Evangelicis utriusque Confessionis coordinatione tamen literarie Institutionis, erga demissum Statuum et OO propositionem per Suam Majestatem de terminanda, ad has perinde Scholas huc tamen haud intellectis Religionis objectis, quae cuivis Religioni propria manere debent, extendenda. Studiosis praeterea ipsorum, non modo Benefactores eorum pro recipienda stipe, et adiuvando Ministerio tuto accedere, sed etiam Studiorum causa peregre ad Academias exterorum sine ullo impedimento proficisci, eaque, quae sibi constituta habent stipendia percipere permittantur. Libros porro tam Symbolicos, quam Theologicos, et ad pietatis exercitium spectantes, subinspectione peculiarium, per ipsos constituendorum, ac Consilio Regio nominatenus referendorum Censuram suae Confessionis, libere typis excudi facere, ea tamen lege admittantur,

Iskolákat is, mind az alsókat mind a grammatikaikat, nem csak a melyekkel birnak megtartaniok, hanem újakat is, de ezekre nézve eleve a királyi beleegyezés hozzájárultával állítaniok, s azokba mestereket, tanárokat, igazgatókat, aligazgatókat hívni és elbocsátaniok, számukat szaporítaniok vagy kevesbitniök, nemkülönben bármely iskolák kormányzóit vagy gondnokait, mind a helybelieket, mind felsőbbeket és legfelsőbbeket saját vállástételű férfiakból választaniok, a tanítás és tanulás módját szabályzatát és sorát (menten maradván Ő Felségének ezen iskolákra nézve is mint előbocsátattott az ország törvényes kormányzókei útján gyakorlandó királyi legfőbb felügyelési hatalma) elrendelniök, minden jövő időben mindkét vallástételű evangélikusoknak szabad legyen, mindazáltal a közoktatási intézkedésnek a karok és rendek alázasos előterjesztése folytán Ő Felsége által meghatározandó rendezése ezen iskolákra szintén ki fogván terjesztetni, azonban ide nem értve a vallás tárgyait, melyeknek minden vallásnak sajátjaiul kell maradniok. Ezen kívül tanulóinknak nemcsak jóltevőikhez, az adomány elfogadása és egyházi szolgálatnál segédkezés végett bátorasággal járulni, hanem tanulás kedvéért a külföldiek akademiájára minden akadály nélkül kiutazni, s számukra ott alapított segélydíjakat fölvenni megengedtetik. Továbbá mind symbolicus mind hittani és az ájtatosság gyakorlására vonatkozó könyveket az általok rendelendő és a királyi tanácsnak névszerint bejelentendő saját hitválsukbéli különös censorok felügyelése alatt jogosittatnak kinyomatni de oly föltét alatt, hogy ezen

ut nulla in Religionem Chatolicam Scornata, vel Sarcasmos Libris his in serantur, onere responsionis quoad eadem Scornata, vel Sarcasmos, in primi admittentes mansuro; Ordinatione item Regia, ut Librorum novius excusorum tria semper Exemplaria via Regii Locum tenentialis Consilii Suae Majestati submittantur, ad hos etiam Libros extensa.

könyvekbe a katolikus vallás ellen semmi csúfolgás vagy gúny ne igattassék, a felelősség terhe ezen csúfolgásokra vagy gúnyokra nézve a kinyomatás alá bocsátókra hárulván; s azon királyi rendelkezés, hogy az ujon nyomtatott könyvek három példánya a királyi Helytartótanács útján Ő Felségének mindig felküldessék, ezen könyvekre is kiterjesztetvén. (Fogarasi János.)

Az 1777-ik sikertelen kísérlet mutatja, hogy a protestansokkal egyházi ügyekben rendelkezni törvényen kívül a kormányzóknak joguk nem volt, s ezentúl pedig az 1790/1. évi XXVI-ik törvényczikk által a beavatkozás ellen végkép biztosítottak.

Egybevetve mindezen adatokat, most már azon kérdések merülnek fel, miért bolygatják a protestansok tanügyét a kormányok, s miért kívánják kezelésök alá venni azt? s viszont miért állnak ellen a protestansok a kormányok ebbeli kívánalmának?

Nagyfontosságú e kérdések megoldásánál megkülönböztetni az időket és a kívánalmakat. Én legalább szem elől nem téveszthetem ezt el, s ezen felfogásból felelek rendén előbb az első kérdésre.

Több a valószínűségnél, hogy Mária Terézia elhatározásában első sorban Nagy Frigyes akarta utánozni, s hogy a porosz felfogás és rendszer (vegyitve az eddigi jezsuita-rendszerrel) lebegett szemei előtt; már maga azon tény is sejteti, hogy Felbigert híván be, reá bizá Ausztriában az iskolaügyek rendezését, s ennek folytán ott 1774-ben az „Allgemeine Schulordnung“ kihirdettetett. S miután ezt, úgy a mint volt Magyarországon elfogadtatni nem remélték, két évvel később Albert sachsen-tescheni herceg és helytartó elnöklete alatt, a magyar kancellária Magyarország számára egy külön tanulmányi rendszert dolgozott ki, s ez „Ratio Educationis“ czímen 1777-ben alkalmazásba is vétetett. Az eszme tehát az volt, hogy miként Poroszországban, nálunk is a közoktatásügy a kormányzó kezében öszpontositassék. A kancellária tehát,

midőn egyrésről a tudomány színvonalára emelt tanszervezetet készített, nem elégedett meg azzal, hogy a protestánsokat egyszerűen felhívja a kibocsátott szervezethez alkalmazkodni. Ő befolyást akarván szerezni a protestáns egyház-iskola ügyekbe, s azért oly intézménynkkel látta el tanügyi munkálatát, hogy a szellemileg szabadabban fejlődő protestánsok féken tartassanak, s ehez anélkül, hogy rágalmozást követnének el, hozzá tehetjük, hogyha nem is célzottat egyenesen befolyásolni vallás-egyházi dolgaikat, de a még akkor a jezsuiták által félrevezetett katholicismus, legalább is szemmel kívánta tartani, s meg nem engedni a tudományos haladást oly irányban, mely némelyek felfogása szerint ugy az országra, mint a katholicismusra ártalmas volna, sőt a mennyiben lehetséges, akadályozni kívánták azt. S e részben milyen volt azon idők elfogultsága, világot derít arra a következő eset. Barkóczy primás Mária Terézia által 1764-ben húsvét előtt egy levélben megkérdeztetvén: valljon mit tehetne még az isten dicsőségére? azt felelé: hogy a protestánsok, a felsőbb tanodák megszorítása és a külföldi német és angol egyetemektől való eltiltása által vihetők vissza az egyedül üdvözítő egyházba. Mert eképen tanodáik a triviumra lévén korlátozva, lelkészeik a műveltségtől elütve, eddigi tudományosságuk megcsökkenésével tekintélyüket fogják veszteni. A nemesség pedig hivatalok által csábíthatatik az egyházba, így azután a tudatlan pórnéppel könnyebben elbánhatni. A királyné azonban ezen javaslatot Kaunitzchal, a bécsi érsekkal és a koronaherceggel közölvén, ezek megőrizék őt a ballépéstől. Később azonban — tudva van — a külföldi egyetemek látogatása korlátoztatott.

Miért bolygatta tehát a kancellária a múlt században a protestánsok tanügyét? ha azt nem is tisztán vallási célzatnak vesszük, de legalább is szabadon fejlődő tudományosságukat és szellemüket felügyelet alá akarták helyezni, s ez ügyekben a lehetőleg összpontosított kormányrendszert behozni.

Törvényes kormányshékek e tárgyban intézkedést tenni már 1806-ban sem kísérelték meg, s komolyan befolyani azontúl a protestáns ügyekbe nem is kívántak. Az 1791-ki országos küldöttség által ugyan pótlékjavallat illetve kérdés tétett még, mikép lehessen az 1806-iki rendezkedést a protestáns iskolákba bevinni, de az, az ország közvéleménye által egészen elítéltetett.

Az 1848. évi XX. törvényczikk 3-ik szakasza csak egy nagyszerű eszmét és óhajtást fejez ki, s az mintegy magasan fellángoló életszakra kioltatik.

Mi célja volt az 1849-ki „Entwurfnak“ annyira köztudomásu, s érzékenyen új, hogy elolvasva az ide vágó s feljebb jelzett pontozatokat, a kérdésre minden mondani való felesleges, birodalmi egységesítés s ugyanazon roszakarat és önzés a vakságig mindenekben.

Báró Eötvös József 1870-ben bocsátá közre közoktatási törvényjavaslatát. Jeles indokolásában, midőn a teljes tanszabadság elve szerint elismeri a vallás-felekezetek képességét és jogát a tanításra, kiemeli, hogy az állami főfelügyeletnek abban kell állania, miszerint a kormány részint közegei által, részint az illető tanintézetek hatóságaitól a kormányhoz felterjesztett kimutatások megvizsgálásával folytonosan örködjék, hogy a nem törvényes kellékeknek megfeleljenek; s ezt kívánja a nem állami tanintézetek irányában még azért is, hogy a tanítás ne használtathassák eszközeül oly üzelmeknek, vagy egyéb törekvéseknek, melyeknél a voltaképeni cél más, mint, az oktatás, s javálja ezek folytán, hogy azon intézetek, melyek a törvényes kellékeknek meg nem felelnek, harmadszori megintés után bezárattassanak. A sikerelni óhajtott tantervet részletesen körvonalozza pedig azért, nehogy ezen feltételek megtartása nélkül az oktatás illusoriussá váljék, avagy meg nem feelve a kor igényeinek, a közmivelődésre káros hatással személyvesztéssé törpítenék.

Báró Eötvös József, ki azon szeplőtlen hazaszeretettel, jellem- és becsületességgel mint a minővel 1848-ban jeleskedett, vette át újra megbízatását, épen úgy kész volt most mint egykor a szabadság és a nemzet ügyét hön szolgálni, s a haza minden polgárát és felekezetét egyiránt tiszteletben tartani. Bölcsészí ésszel s lelkesedéssel nyult a reá bizott ügyek rendezéséhez s tanszervezetével egy nagy eszmét teremtett. Csak hogy az eszméknek, különösen ha azok a kor eszméivel találkoznak, sajátságuk olykor túlnyomó befolyást gyakorolni úgy az érzületre, mint az értelemre, rendezni és építeni óhajtanak, a multat háttérbe szorítják, s mindennek felvirágozhatását csak önmaguk által reménylik. Ily behatások alatt lelkesült az oly nemes szívű ember, mint jeles miniszter, de a nagy eszméjével felmerült kérdéseket, az idő még nem tisztázta eléggé, s en-

nek figyelembe nem vételével koncepczióiban össze nem egyeztette a lehetlent a lehetővel, s figyelembe nem vette különösen azt, hogy anyagilag sem az ország, sem az egyesek, sem a felekezetek nincsenek azon helyzetben, hogy államférfiúi észszel, s magas emelkedettséggel felfogott eszméit megtestesíthessék. Midőn tehát ő az 1848. évi XX. törvényczikk 3-ik szakaszának megbizásához képest, a legközelebbi törvényhozás elibe kimerítő törvényjavaslatot kívánt előterjeszteni, kifeledte, hogy a vallásfelekezetek iskola szükségéi közálladalmi költségek által fedeztessenek, s a tanszervezet megalakításánál a felekezetek meghallgattassanak. Ő tehát az 1848-ki törvények értelméhez képest kívánta az oktatásügyet rendezni, de minthogy csak egy részét karolta föl a törvénynek, önkéntelen bele kellett esnie a régi kormányzések tévedéseibe, s művének e pontja némi módosítással, új elméletre fektetve, a régi fentartások, anélkül azonban, hogy helyesnek hitt államférfiúi belátásán kívül mellékcélokat kívánt volna rejtegetni, avagy egyéb számításai lettek volna. És a jelen kormányzések műveleteit a kérdéses ügyben, e pontban látom különösen megkülönböztetendőknek a régiektől, habár azokat a föelvben követni látszanak.

Minthogy az óhajtás megmaradt, hogy a kormányzések felügyelete mellett az ország összes középtanodáinak szervezete átalakitassék, e szempontból keletkeztek az 1873. és az 1875-ik évi törvényjavaslatok. Felekezeteket jöllehet ezek is elismernek, de az önkormányzatot az állam beavatkozása nélkül nem. Új elméleten mozognak tehát ezek is, mellőzván a protestansok régi és törvényes jogait.

A mi végül a legujabban kibocsátott tizpontozatot illeti, nem egyéb az, mint a közoktatási miniszter egyéni nézete, czélja inkább a véleményeket kitudni, hogy a felekezetek közép- és felsőiskoláik feletti legfőbb felügyelet joggyakorlásának módját miként értelmezik. S ez így noha a régi törvényes jogokat elismeri, de tévesen magyarázza azokat.

Két eszme lobbant fel a tizenkilencedik században erősebb intensivitással, az egyik az, mit az államtudósok centralisatio administrativa alatt ismernek; a másik, hogy a tanügy csak az állam kezében virágozhatik fel. Nem mondom, hogy kormányzéseinknél ez eszmék kísértenének, de azon szívós kitartás, mely a felügyelet kérdésének egy ugyanazon irányu

megújításában nyilatkozik, legalább is enged annyit sejtetni, miként, — nem tudom az időben rejlik-e annak az oka vagy másban? de elég tévesen a hit némelyeknél uralkodó, hogy a tanügy, az államok behatóbb felügyelete nélkül nem virágozhatnak fel.

Az első kérdésre ezekben megfelelve, vizsgáljuk a másikat, ugyanis-miért állnak a protestansok a kormányok kívánalma ellen?

Az első szervezkedés alkalmával a protestansok legtöbb iskolái jelesek voltak, s nincs kétség benne, a művelt Európa előtt nagy becsben állottak, s ha nem is emelkedtek felül, de mindenesetre megüték azon színvonalat, a mit a Ratio előirt. S ha talán itt-ott mégis szükséges volt a tapasztalható hiányokon segíteni, azt megtenni az iskolák el sem mulaszták.

Ily körülmények között mi szükségük lett volna belemenni a szervezkedésbe? De sőt ellent kellett állaniok a kormányzék kívánalmának, nehogy azoknak közege tetszés szerint avatkozzék az oktatás belső rendszerébe és szellemébe is. Ők meglátták, s így mélyen érezték ama harcokat és üzemeket, miket a jezsuiták nyiltan és alattomban szitottak, s látták ama szellemet, melyet azok theologiai vaksággal eltöltve becsepegtettek az ifjak lelkébe, s különösen azon ifjak lelkébe, kik közül némelyik egykor talán helyet voltak hivatva foglalni a kormányzékeken is, s nem kevésbé lehetett még akkor a papi befolyást is egészen figyelmen kívül hagyni.

A második szervezkedés már a fenálló törvényt sértette, követvén e második is az elsőnek nyomát, s épen úgy kívánt intézkedni a protestans iskolák felett, mint amaz. De különben is ezen szervezkedés tanterve a prot. iskolák színvonalán alól állott, s így a tanulmányokat lejjebb kellett volna szállítaniok, a mi czélja a haladásnak nem lehet. S ebből világosan kéri, hogy a kormány nem a tanulmány végett kívánta a protestansokat intézkedése körébe vonni, hanem hogy egyáltalában rendelkezék iskoláik felett.

1850-ben az erőszaknak engedni kellett, noha nem gyáva feladással küzdöttek akkor is a lehető alakban és módokkal.

Az 1867-től alkotott törvényjavaslatok megszbják a tantervet, annak kezelési módját, számszerint megalapítják a tan-

erőt, s mindezekben és másokban több oldalról oly igényekkel lépnek fel, miket csak egy állam, vagy valamely gazdagon ellátott felekezet képes teljesíteni, s a mellett kimondják, hogy az ehhez alkalmazkodni képtelen iskolák harmadszori megintés után bezáratnak. Azonkívül a kormány tetszése szerint választja főigazgatóit, s ki állhat azért jót minden időkre, hogy e vizsgálók s részben intézők nemcsak az oktatás benső rendszerébe de szellemébe is nem fognak-e beleavatkozni? s midőn a protestansok ilyen törvényjavaslatok ellen kikelnek, kárhozzatva vannak. De hát nem a fentartás ösztöne hozza e magával azt, hogy védekezzünk az oly bajok ellen, a melyekben veszélyt látunk? s ha ezt ismét a protestansok a törvény határai közt teszik, valjon kárhozzatandók-e? Olyan tárgy ez, a mely megérdemli, hogy több oldalról vizsgáljuk meg. S e végből, és hogy a nehézségeket, mikkel a protestansoknak nemcsak az állam de más felekezetek ellenében is küzdeniök kell, szintugy kellőleg megitélhessük, tegyünk némi összehasonlítást.

Magyarországban van kir. rom. kath. gymnasium 14, a szerzetes rendek által fentartott 34, egyéb rom. kath. 14, összesen 62. A protestansok gymnasiumainak száma 41. A rom. kath. tanügy javára esik a tanulmányi alapítvány, mely részben a jezsuiták eltörlésével az ezek kezén levő vagyomból alakított; mi kitett akkor két millió kilencszáz huszonötezer forintnyi értéket, az összes iskolai alap pedig mennyire rúgott, megitélhetjük abból, hogy annak tiszta jövedelme 1808-ban 377,424 frt. volt *). S ha ehhez hozzá vesszük azt, hogy a rom. kath. iskolák nagyobb része szerzetes rendi és egyházi tanszemélyzettel töltetik be, kik egyrészlől rendjök törvényeinél fogva a polgári élet kötelekeiből kizárattak, s másrészlől így a mellett, hogy szerzetök által vagy egyéb egyházi vagyomból láttatnak el, nem terhelik őket azon anyagi s egyéb kötelek, mikre egy család fentartó az élet, a polgári s ezzel járó kötelesegeknél fogva kötelezve van; nem csodálkozhatni ily viszonyokkal szemben, ha ezen iskolák ily alapon a tan-szervezkedési kívánalmakkal szemben biztosítva lesznek, mert a fentérintett körülményeknél fogva a szükséges eszközökkel

*) A tanulmányi alap tiszta cselekvő vagyon-állapota az 1872-ik évi zárszámadások szerint 9,258,233 ftból áll.

kellőleg rendelkezhetnek. De nem úgy a protestansok, tudva van, mily nehézségekkel kell megküzdenniök ezeknek, hacsak középszerű berendezéssel akarják is ellátni családos tanárokkal bíró iskoláikat akkor, midőn ez ellátáshoz csekély alapítványaik mellett — melyekhez soha sem uralkodók, sem törvényhozások nem járultak, folytonosan napi adakozásokkal kell járulniok. Ily egyenetlen viszonyok között versenyezhetnek e az állammal, avagy a kellőleg dotált egyéb iskolákkal, s teljesíthetik e az állam magas követelményeit? s tekintve a törvény szigorát, nem e szorongattatva érezhetik magokat? És itt a Rubikon! Mert ha a törvény követelményéhez képest nem szervezkednek, iskoláik bezáratnak, s akkor számukra mi marad fen? Gondolt e komolyan valaki erre!? Igaz, mondani fogják sebj, összesítsék alapítványaikat, avagy ott vannak az állami középiskolák, lehet ott tanár és tanuló is protestans, avagy végre kérjen segílyt a szegény iskola az államtól. Sok ember van aki ezeket mondja, de kevés az, aki az állami iskoláknál fenforogható nehézségekkel ismerős, a másik dolog pedig körülbelöl olyan, mint mikor a mesében a szegény ember bizonyos szerződést vérrel ir alá. No de ne előzzük meg a dolgokat, ezekről is annak rendén szólani fogok. Most azokra kell kiterjeszteni figyelmemet, kik mind az elébb felhozottak ellenébe, s daczára ezeknek, nem bírják felfogni, hogy most az ország nemzeti és felelős kormánynyal bir, parlamentje van, s a protestansok mégis oly tartózkodó állásba helyezik magokat, de sőt erős felszólalásokat is emelnek. Mielőtt érdemlegesen megfelelnék ezekre, csak érintem, hogy a parlament komolyan a középiskolák szervezéséről meg nem is gondolkozott, mivel a ministeriumok e tárgyban eddig még mindig oly törvényjavaslatokat készítettek, melyek a törvényhozás elé még nem is kerülhettek, mivel e javaslatok a fenálló törvényeket kevésbé vették figyelembe; s valjon a magyar törvényhozás bocsátkozhatik e ilyeneknek tárgyalásába? A mi pedig a tartózkodó állást illeti, senki félre ne értsen, de a protestansok nem hagyhatják azt figyelmen kívül, hogy Magyarországnban még van uralkodó vallás. De eltekintve ettől, mily szorongató helyzetbe jöhet egy felekezet hasonló esetekben, csak II. József korára tekintsünk. Ő eltörlé a tanító szerzetes rendeket, s ki ezen állapotokat a katolikus egyház szempontjából felfogni akarja, nézzen utánna a történelemnek, s tudni fogja, mit tesz

az, egy felekezet iskoláinak létezését egy tolvonással problematikusná tenni. Már 1848-ban erősen felmerült az eszme, hogy az iskolaügy csakis az állam kezében virúlhat fel: szerencse, hogy ez alkalommal is az akkori túlbuzgósággal szemben az isteni gondviselés bölcsebb volt az embereknél, mert a protestans autonomia nem kevésbé járult megrendítéséhez azon hatalomnak melyről, ... de talán felesleges is arról többet szólni.

No de ily felfogás a jelenben már túlzás, most így beszélnek, lehet. De . . .

Midőn 179⁰/₁-ben hozatott a XXVI-ik törvényczikk, ez arról tanuskodik, hogy a protestansok addig sokat szevedtek, s így igen részletes és határozott törvénnyel akarták a vallásegyházi dolgokat biztosítani, s a tanügyeket érdeklőleg mindazt védőleg pontozták, a miben a „Ratio Educationis“ támadta meg. Mert mint gyakorlati emberek tudtak, hogy a jövő senki előtt sincs feltárva. S valóban a művelt tizenkilencedik században az 1859-et irták; s habár gályákra nem küldtek ugyan senkit, de valjon a börtönfalak nem láttak e újra protestanst? Ne csodálkozzék senki egy annyira célba vett felekezet bizalmatlansága felett, s különösen épen a kérdéses ügyben, miáltal úgyszólván kétszer mentik meg a nemzetet a fenyegető véstől *) s épen ezen intézményeikben már

---

*) E tárgyban II. József idejéből miként vélekedtek az egykorúak, arról az 1790-ki „Mindenes gyűjtemény“ következő tudósításából bővebben értesülünk.

„Noha szánt szándékkal nem szoktuk említeni, azokat a Leveleket, melyek nyelvünk gyarapítására célzó igyekezetünknek dicséretével telyesek; de mégis meg nem állhatjuk, hogy két. R. Catholicus uraknak s buzgó hazafiaknak hozzánk küldött becses leveleikből valamit ne említsünk.

„Alig lehet könyvezés nélkül olvasnom, mely hathatós szókkal köti szívünkre a Magyar nyelvet a Mindenes gyűjtemény, s mely igen erőlködik abban, hogy valaha Literatúránkat még a Francziákkal s Anglussokkal is megesmértesse. A Protestánsoknak ditséretekre meg kell vallanom, hogy eleitől fogva ők voltak leginkább Magyar nyelvünknek s Nemzeti bélyegünknek, őrizőjik. Ha ők nem lettek volna, talán eddig mind nyelvünk, mind Nemzeti karakterünk végképpen eltöröltetett volna.“ — „Sirhat minden jó Hazafi, mikor meggondolja, melly vakok és háládatlanok voltak Eleink ezek eránt a fellyebb való Században. Mikor ők háborgattatván a magok Vallások mellett kiköltek; ugyan akkor Országunknak szabadságát őrzötték, Pártossággal nem le-

hatodszor érintetnek az ország kormányzáséi által. S ily körülmények között komoly megfontolás nélkül hogyan adják meg magukat és miért? Talán az elmellőzhetlenül szükséges? avagy azon ügyet másképp megoldani nem lehet? Kétlem. Hajlandóbb vagyok hinni, inkább azért, hogy a protestans autonomia az új állam elméletek egy oldalú tisztelői szemében a jelen idők kormány rendszerébe már bele nem illik.

A fennebbieken egy kevésbé érzékenyebben és erélyesebben szólottam, a mire kiálthatja egy és más: nagy hang semmiért, hisz a felügyelet épen a protestansok által hivatkozott törvényben van kimondva.

Valóban feledtem, s eddig ily értelemben tulajdonképen nem is a földologról beszéltem, mert hisz a földolog többek

---

het őket vádolni; mert az András Törvénye szerint, szabad volt minden Nemes embernek karddal oltalmazni magát, ha egyszer az Ország Törvényei ellen háborgattatott. Ők pedig soha sem keltek fel egyébert, hanem a magok oltalmazásaért. Apelláltak e végre az 1606-ban Bétsben kötött Frigy kötésre; s a mi Eleink oly együgyűk s előre nem látók voltak, hogy még azt mondották, hogy az Országgyűlésében az a Békesség nem vétetett be, s így nem szükség megtartani. Boldog Isten! mire nem visz a rosszúl értett buzgóság! Nem gondolták meg hogy maguk alatt vágják a fát, és hogy szabadságoknak legerősebb oszlopát önként akarják lerontani, mikor a Bétsi Frigy-kötés ellen törekednek, mellyet más Hatalmasságok is megerősítettek. — Mennyit nem törekedtek csak tiz esztendőktől fogva a Norma ellen; mely ha egyszer közönségessé lett volna, a mi Nyelvünket lassanként, s azzal együtt idővel Nemzetünket is eltörlötte volna. Már némelyek, a kik Nemzetünknek titkos ellenségei voltak, s annak eltörlésében munkálódtak, azon voltak, hogy gyermekeink ne is tanitassanak a Magyar olvasásra és írásra. — Mi lett volna ebből, hanem hogy a gyermekek nem tudván írni és számolni Magyarúl, mindeniket Németül cselekedtek volna; az ezektől származandó gyermekek a Szüléket követték volna; és úgy a harmadik Nemzetiség már a maga Nemzeti bélyegét egészen elvesztették volna. — Minden figyelmetes és okos Hazafi által láthatja, mely sokat köszönhetünk e részben is a Protestánsoknak. — Azért is nagyon háládatlan lenne az a Hazafi, a ki a Protestánsokat nem hogy ezen mostani vallásbeli gyakorlásokban legkisebbé is megháborítaná; hanem abban is ellenkezne, hogy a Bétsi-Frigy kötésnek ereje szerint egész szabadságok vissza adattassék; mert mikor ezt cselekedszük, akkor az egész Országnak, tántorgó szabadságát erősítjük meg.“

felfogása nyomán a törvény szövege szerint a következő: „salva Altefatae Suae Majestatis quoad Scholas etiam hasce Regiae supremae Inspectionis, uti praemissum est, via legalium Regni dicasteriorum exercendae potestate.“ — Valóban nem csodálhatni, ha a főfelügyelet megfejtésén már annyi sokan törték fejüket. Százados dolog ez, s e pont felett még ezelőtt is elágazók voltak a vélemények. Így az 1827. évi 8-ik törvényczikk következtében kiküldött országos tanügyi bizottság munkálata a megyékhez helyeztetvén át, Nógrádmegye bizottsága az országos küldöttség munkálatában előadott pontja felett: „Sectio VII. De gubernatione rei litterariae.“ véleményét a következőkben teszi, „A mi ezen szakaszban az ügynevezett studiorum commissionak, vagyis a tanulás tárgyak főkormányának a felséges helytartó külön testbe leendő elválasztására felhozott okokat illeti, azok vezérokai voltak az alküldöttségnek is, midőn ebbeli tudósításának mindjárt jó elején a tanítási tárgyakra egy külön kormányszéket javallott s minek utánna úgy vélte az alküldöttség, hogy ott már elég környülállásosan előadta rendszerét az érdeklött kormányzék egybe alkotásának, jelenvalókép a mennyire az országos küldöttség fölveivel, mely szerint a nevelés legfőbb felvigyázási hatalmát az országos küldöttség kizárólag a fejedelemnek, az alküldöttség pedig egyenesen a törvényhozó testületnek tulajdonítják, többiben az ezen szakaszban mondottak alább úgy is előfordulván, ott világosabban fognak előadatni.“

Eltéktve, ettől van azonban a törvény fent is idézett kijelentésében egy kifejezés, mely e bizonytalanságban útbá igazit, s ez „uti praemissum est“. Ez nem jelenthet egyebet, mint hivatkozást az előtte valóra, s e hivatkozásra megfelelőleg ugyanazon törvényczikk 4-ik pontjában találjuk a következőt: „salva alioquin in omnibus supremae Regiae Inspectionis via legalium Regni Dicasteriorum exercendae salvis item reliquis juribus regiis Altefatae Suae Majestatis circa sacra Evangelicae Ecclesiae utriusque Confessionis competentibus.“ Ez egész pont, miután a törvényben kimondatik, „hogy a protestans vallás tételeit tárgyzó zsinatok által a vallás körül annak módja szerint alkotott kánonok, melyeknek, tudniillik jelenlegi használatában vannak, és ezután az ezen törvény által meghatározandó módon alkotandók, se kormány-

széki parancsok, se királyi rendeletek által meg ne változtathassanak;“ nem egyéb mint csak egy szokásos és törvényes formájú kijelentése mindenkben a király legfőbb felügyeleti hatalmának.

Ennek figyelembe vételével, miután a vallásügyek a protestansok megelégedésére eként elintéztettek, a törvény 5-ik pontjában az iskolaiak is biztosítani kívántattak, s az ott részletesen is előadottakban azok biztosítottak. — Ennélfogva az e pontban a király legfőbb felügyelési hatalmát érdeklőleg, hasonlóan ismételt kijelentésnek más lényegét nem tulajdoníthatok, mint a hogy azt feljebb körvonalaztam. A törvény elrendeli azután, hogy a protestansok tartoznak ugyan alkalmazkodni az országgyűlés által hozott tanszervezkedéshez, de hogy e felett azután a kormányzések felügyeljenek, arról a törvényben szó nincs. — Mert e felügyeletről magok a protestansok gondoskodnak, megengedtetvén nekik bármely iskolák kormányzóit — Directores- vagy gondnokait — Curatores — mind a helybelieket, mind felsőbbeket és legfőbbeket saját vallástételű férfiakkól választaniok. S ha ezek mellett iskoláikban a kormányzéseknek mégis joguk volna befolyást gyakorolni, úgy az egész törvény intézkedése illusoriussá válnék.

Megértésül ehez felesleges ugyan valamit toldani; de a jobb meggyőződés czéljából, hadd álljon még a következő: A dolog természetében fekszik, hogy a mi a protestansokra az 1777-iki Ratio szerint sérelmes volt, épen mindazok ellen akarták magokat biztosítani. — És ha egybehasonlítjuk a Ratio kívánalmait, illetve abban az akkori tanügyek szervezését a törvény 5-ik pontjának egyes részleteivel, mindazokat egymás ellenébe hiven megfelelőknek találjuk.

Tudván azt, hogy a protestansok tartoznak az országgyűlés által hozott tanszervezkedéshez alkalmazkodni, lássunk még különösen azon okokról is valamit, a melyek a miniszteriumokat ösztönzik, hogy ezen iskolákat is azon felügyelet alá vonják, a mint azt eszközlik az állami iskolák felett.

Ez okok ahoz képest, amint a feltételek pontosítanak különféle esetekből és felfogásból merítettnek. Már a törvény-

javaslatok előadják, majd egyenkint majd csak jellemző vonásokban a tényeket, melyekre nézve ez vagy amaz intézkedést alkalmazni ajánlatosnak vélik. — De legkiválóbban feltünteteti ezeket a legutóbb kibocsátott tizpontozat, így a többek között az V-ik pontban a javító-, pót- és magánvizsgák megtarthatását érdeklőleg ezt mondja: „Ezen rendelkezést egyfelől az előbbi indok az autonomiák egymás körébe vágásának a kikerülése teszi szükségessé; de másfelől magok az autonom iskolák hirneve s reputatiója is óhajtandóvá, nehogy — mint történt — bizonyos iskolák a „refugium asinorum“ rosz hírébe jöjjenek.“ Nem lehet különben czéлом mint az egyes tényeket avagy felfogásokat, s az azokból merített indokokat itt felhozni; megelégszem e tárgyban általában több oldalról felmerült azon nézet kijelentésével, hogy a protestans középiskolák meg nem felelnek kellőleg sem a tanítási módszert, sem a tanárszám személyzetet, sem a taneszközöket, s más eféle egyebeket illetve, a jelen iskola igényeinek, s hogy pedig ezek átalakítólag ne csak sikereltessenek, de így fen is tartassanak, azt biztosítva csak az állami rendszer alkalmazásával látják.

Meddő dolog volna a támasztott s részben elismert vélemények ellen akár pro akár contra szóváltásba ereszkedni, ösmerjük a protestansok korlátolt anyagi helyzetét, a magas követelmények erőiket meghaladják. De ha a hiányok mind valók is, az következik e abból, hogy igazaikat mellőzve, kitegyük egy oly intézménynek, melynek útja a törvényjavaslatok értelmében a protestans iskolák jó részének bezáratásához vezet? Én azt tartom, hogy ez iskolák a mint életképesek voltak, századokig, életképesek lehetnek ezentúl is, s csak ha kell alakítsuk olyanokká, a milyenekre az országnak a mai tudományos színvonalon szüksége van. S ehez nem kell egyéb minthogy segítsük és ismét segítsük őket! Csakhogy azután ne tegyünk úgy, mint a mesebeli szegény emberrel történt, hogy a szerződést ön vérökkel írják alá. Ugyanis midőn segítjük őket, ezt úgy tekintsük, hogy ezzel csak az ország közművelődési érdekét akarjuk emelni, nem pedig bért húzni abból, követelvény önállásuk lemondását cserébe. És valjon megérdemlik-e ezt ezen iskolák, azt érinteni, habár vázlatosan is nem lesz érdektelen.

Részben a prot. iskolák, s különösen az ágostai hitval-

lásuak a szláv és német vidékeken vannak és voltak elhelyezve, s mit tettek azok ott? Midőn a tudomány magvait hintegették a hazaszeretetet egyiránt a nemzeti érzülettel vették ápolás alá, s azt a nép lelkébe nemcsak beoltották és fejlesztették, de fen is tartották. Volt e vidékeken több más felekezeti iskola is, s némelyike szintűgy jeles, de a nagyobb rész? a tót vidékeken a latin mellett tót, a német vidékeken pedig német. Ne dobjuk tehát elég meggondolatlanul oda, hogy a nemzetiség érdekében is szükséges az állami felügyelet, mert ha valami, ez fájhat a prot. iskoláknak legjobban. És valjon a tudomány haladása érdekében középiskolai tanrendszeröket, javitgatták-e? Lássuk.

Eltekintve a tiszántúli 1791. és 1795-ki; nemkülönbén a tiszáninneri 1796. évi helv. hitv. kerületek főiskoláinak reformjaitól, nem csekély figyelmet érdemelnek a ref. egyház következő tanügyi szervezkedései. A dunáninneri kerület 1801-ben teljesen reformált tanszervezetet hozott be, s 1840-ben újból átalakítá azt. A tiszántúli superintendensia 1806., 1812., 1821. s 1840-ben középiskolák rendezését mindannyiszor a kor igényeihez alkalmazá. A tiszáninneri kerület 1803., 1810., 1828. és 1837-ben lényegesebb átalakításokat eszközölt, s ezenkívül több egyes iskolák külön szervezkedtek, mignem 1840-ben általános reformtörekvések indultak meg. Az ágostai hitvallásuak egyetemes tanügyi reformjai — eltekintve a Schedius-féle 1806. s utóbb 1840-ki javallattól, 1841-ben indultak meg. 1842-ben hozatott meg az első egyetemes tanszervezet, ezt követé javítólag az 1846-ki s 1869-ben az acsai fejezé be. — Ilyen volt visszatekintve a protestans tanügyi mozgalom 48-ig; 1848-ban pedig összehozták az összes magyarhoni középiskolai tanárokat, s létrejött ezzel az első egyetemes tanítói gyűlés Európában. És mivelhogy most nyomott helyzetben vannak, ezen iskoláknak akarunk szabni feltételeket életre halálra?!

Minthogy adós nem akarok maradni; de talán már helyén is lesz, figyelembe venni azok véleményét, a kik azt mondják: se baj, ha nem lesz elég protestans iskola, ott vannak az állami iskolák, lehet ott tanár is, tanuló is protestans.

Igaz, Magyarországon 7 állami gymnasium s 14 reális-kola van. De hogy ezen tanintézeteket teljesen felekezet nélkülieknek tekintsük-e? s azoknak rendszere valjon mindenkinek konvenial-e? e kérdéseket megfejteni bármint óhajtanám is, egyrészt az adatok hiánya miatt, másrészt bizonyos tények felmerülése után nem tudom. Így különösen nem határozhatom meg, hogy az állami középiskolákban tanárul, igazgatóul és főigazgatóul hány protestans folyamodó van az állam által alkalmazva, s nem tudom megmagyarázni, miként történik az, hogy ez iskolákban a tanuló növendékek bizonyos alkalmakkor vallásfelekezetre való tekintet nélkül a tanári kar által a róm. kath. templomba elhordatnak. S ha e tárgyban egyebet ennél nem tekintünk is, e két körülményből is már több kérdés merülhet fel. Így először: valjon hátrányára van-e az a felekezet nélküliségnek, ha az állami tanodák tan személyzetében nincsenek is protestansok? s valjon másodsor helyes-e, hogy N. N. állami főreáltanoda, melynek 55 római kath., s 82 egyéb vallású növendéke volt (1876) összes tanulóit a misékre hordja el?

Az első kérdésre felelve én azt tartom, hogy az olyan állami iskola, melyben a tanári kar túlnyomólag, vagy éppen egészben egy felekezetbeli — legyen az bármilyen, — már a gyakorlati elvnel fogva sem felekezet nélküli; a második kérdést illetve, nem hiszem, hogy találkoznék józaneszü ember, aki az ott érintett eljárást helyeselné. Igaz, én e tárgyban csak egy esetet hozok fel, azonban úgy hiszem, hogy az értesítőkben talán többet is találhatunk. De miután nem célozom sem az iskoláknak, sem egyeseknek avagy többeknek gyengeségéből, elfogultságából avagy tévedéseikből nézetem javára előnyt meríteni, a többit nem kutatom: ferdeségek ezek mind a más ilyenü esetekkel egyetemben, s csak azt támogatják, hogy bizonyos dolgokra nézve és esetekben nem mindegy, ha az állami iskolák tanári kara akár egészben, akár túlnyomólag egy felekezetben öszpontosul. Pedig az igazság érdekében hangsúlyoznom kell, hogy a közoktatási miniszterium semmiféle olyan rendeletet nem adott ki, mely az iskolákat a vallási cselekvényekben egyoldalu eljárásra bátorithatná, de az emberek gyengék, s fent jelzett állításom éppen ebben is bizonyítékot lel.

Becsuszhatik-e az állami iskolák tanmenetébe is némi

hiányosság? hogy épen semmi, azt feltétlenül állítani nem merném, még pedig ez annál inkább megtörténhetik, minél nagyobb gond fordítatik a formákra. Mi e tanintézetek kormányzatát és rendszerét illeti, úgy vélem, hogy ezek összpontosítási természetüknél fogva nem zárják ki az igazgatásban az abszolutisztikus irányt. És e szempontból tekintve a dolgot, jöhet idő, hogy ez úton a tanári karok léleekben is eltörpítve, minden teremtő szellem nélküli testületekké válnak. Ne óhajt-suk, hogy ezen lapitási törekvés csakugyan előkerüljön, mert más egyebek mellett, első sorban az abból származó indifferen-tismusban okvetetlen megboszulja magát.

És ha ily állapotok már most is mintegy árnyképen ki-sértenek, mi lenne akkor, ha az egyöntetűség jőne létre, amit annyi sokan óhajtanak? Hidjék meg, ha középiskoláink az ön-állóságtól és a versenytől elzáratnak, néhány évtized múlva kevés önálló gondolat és vélemény lesz az országban, s azzal együtt sülyedni fog a jellem, tudomány és a közműveltség is. Példát példára hozhatnék fel az oktatás történelméből ebbeli nézetem támogatására; csak nézzük az egykor oly nagyon virágzó olasz egyetemeket mivé lettek amint önállóságuk be-szüntetett. Róma tudomány-műveltségét és tanintézeteit az állami rendszeresítés csakhamar megbénítá, s egy pár évszá-zad semmivé tette azokat, midőn a szabadon mozgó görög akadémia-k még akkor is virágoztak. Ma nap a németekre utalnak a legtöbben, de hisz nyilvános dolog, hogy oly ver-seny a tanintézeteknél mint Németországban, csak az arabok-nál volt, egykor Spanyolországban, s mind a két nemzetnek nagy fejlődöttsége a tudományokban, legnagyobb részt épen ezen verseny által emelkedett oly magasra.

Sokan úgy vélekednek, hogy összesítsék a protestansok iskola-alapítványait, s ez alapon szervezzék középtanodáikat a jelennek és a törvény igényeihez képest. Ha ezen nézetet elfogadjuk, mindenekelőtt tisztába kell jönnünk az elvre néz-ve, mely szerint ezen összesítés egyetemesen vagy egyházke-rületenkint fogna e eszközöltetni? S ehhez képest az iskola be-osztás is történnék tekintettel a kerületekre, vagy ezt mellözve az egész országra. Melyik elv volna elfogadva nem tudom, de tekintve a százados kifejlést, azt vélem, hogy a kerületenkénti beosztás emelkednék túlsúlyra, s akkor azt, mennyire volna kivihető az iskolák beosztása, illetve a kerületben mennyi is-

kola volna szükséges? két tényező döntené el. — Első a kerület földrajzi fekvése, második a fekvés kapcsolata tekintettel a szomszédos kerületekben fekvő iskolákhoz. Nem lehet czélom egy ily beosztás tervezetét adnom, de tájékozásul nem lesz felesleges legalább egy példát elemezni.

A bányakerületi ágost. hitv. egyházkerület áll Zólyom, Bars, Hont, Nógrád, Pest, Békés, Bács megyékből és a Bánátról, még pedig az 1873-ki kimutatás szerint 342,098 lélekekkel. A földrajzi fekvés ez egyházkerület számára nézetem szerint legalább 4 főgymnasiumot igényel. Mivel a múltban a protestansoknak iskolahelyeik megállapításánál egyik főelvök az volt, hogy a nem magyarnyelvű vidékeket magyarnyelvű iskolákkal lássák el, miszerint így előnyös alkalmat nyujtsanak hiveiknek a nemzeti nyelv megtanulhatására, s ez által a nemzeti érület emelésére, másodsor tekintettek arra is, hogy hiveik közel találják iskoláikat. A harmadik és főelv volt pedig, hogy nagy területet ne hagyjanak iskola nélkül, ohajtván ez által protestans hitelveiket szilárdítani és fentartani. Hogy ezen elvek ma figyelembe vétetnének-e? Nem kételkedem.

Minthogy a bányakerület négy főgymnasiumot igényelne, nem tévedek ha a többi kerület számára még nyolcz fognak szükségeltetni, s így volna a főgymnasiumok száma az ag. hitvallásuak javára 12, szemben a most fenálló 9 fő-, 2 hat-, 1 öt-, 5 négy-, 1 három osztályú gymnasium és 1 négyosztályú reálgymnasiummal; összesen tehát 19 középtanodával.

Minthogy a szervezésnek minden tekintetben teljesen kielégítőnek kell lenni, nem szenved kétséget, hogy a tanári fizetések, a taneszközök úgy állittatnának elő és biztosittatnának, miszerint abban már a jelenben is csak kevés hiányok mutatkozzanak. S tekintve ezt, ha 12 gymnasiumot veszünk, ezeknek rendes vagyis oly kiállításához amint azt az állam jelenben eszközli 300,000 ft. volna szükséges, mert egy főgymnasiumra a kivánt feltételek mellett 25,000 ftnál kevesebbet nem igen számithatunk; s hol van még ezenfelül a nyugdíj?

S miként áll az ag. hitvallásuak tanodáinak anyagi állapotja? Az 1877—78-ik évi kimutatás szerint bele számítva 4 tanítóképző és 3 hittani intézetet, a tanárok évi fizetéseinek összege volt 163,111 ft, s ingatlan vagyont pedig különböző minőségben 11 tanintézet 343,600 frt. értékben mutatott ki. Ha tovább nem is megyünk, már ezen számadatok is elégségesek kiderítésére

annak, hogyha az egyetemes összesítést alkalmazzák is az ag. hitvallásuak, legjobb esetben 7—8 főgymnasiumnál többet fen nem tarthatnak; hogy ezek mellett fenállhat e azután a négy tanítóképző és a három hittani intézet, azt nem tudom.

De sőt ha kevesbiteniök kell iskoláikat eleshetnek ennek folytán a helyhez kötött adomány- s más ilyen jövedelmek, továbbá okvetlen apadni fog a tanulók száma, s ezzel a tandij. S ezen körülmények figyelembevételével úgy hiszem, nem tévedek, ha főgymnasiumaik száma 7 sem lesz. Miként ütne ki a számadás, ha kerületenkint történik a beosztás, könnyű belátni a fentjelzett adatok után.

Nem lévén adataim a helv. hitvallású középiskolák vagyoni állapotához, megsem kísérlem az azzal kapcsolatos következményeket levonni ezen tanodákra; nem hiszem azonban, hogy itt is valami fényesen állana a vagyoni állapot, s ha ez úgy van, az ő középtanodáik számának is a mostanin alól, jóval apadni kellene.

Micsoda helyzet merülne fel a protestansokra az ily összevonások után, azt érdeklőleg, minthogy az könnyen felismerhető, reflexioimat megtenni megsem kísérlem, egyszerűen jelzem, hogy az ily alapú szervezkedés kivihetőségét jelenben lehetlennék tartom.

De ideje, hogy szemrehányást tegyek magamnak, mert úgy irok, mintha a feleket nem egymáshoz hozni, de egymástól eltávolítani akarnám, s a százados s igen is nagyon mirigyos ügyet felkavarni inkább, nem pedig csillapítani ohajtanám, mint a hogy kötelessége volna az mindenkinek, ki a nemzet tudomány és művelődési haladását az egyetértő közös közreműködés által emelni s megszilárdítani óhajtja. Igen is ohajtom, hogy a protestans egyházi középiskolaügy kérdése valahára véglegesen tisztáztassék és megoldassék. Ugy vélem, nem csak én érzek így, de számtalan mások is, amint azelőtt is az, az ország sok jeles és nemeslelkű férfainak, de sőt a törvényhatósági testületeknek is óhajtaása volt. Így miként veledtek e tárgyban az elődök, s látták volna legcélszerűbben megoldani a kérdést, erre nézve felvilágosító bizonyossággal szolgál a következő. A fent is említett

nógrádi tanügyi bizottság ugyanis az országos tanulmányi küldöttség munkálatában a „de systemate generalium principiorum nationalis educationalis“ szakaszt érdeklőleg a következő javaslatban nyilatkozik.

„Ezen szakaszában az Országos Törvényczikkelyi Javallatokat terjeszt elő, azon elveknek következésében, melyek eránt szinte az Al-Küldöttség is eddigi véleményét már előterjesztette. Ugyan csak ezen javallott Törvényczikkelyek eránt is §-usokként fogja az Al-Küldöttség jegyzékeit tenni. Azonban minekelőtte ezekre részenként fordította volna figyelmét, megállapodott előlegesen azon nagy Ideán, mely az Országos Küldöttség által javallott Törvényczikkelyek elején akképen vagy on kifejezve „Cum natura et scopus Nationalis Educationis in eo defigatur, ut cuncti Regni accolae, cujuscunque classis, nationis et religionis, caudam educationem moralem, et physicam, caudemque literalem institutionem etc. accipiant.“ És megvallja az Al-Küldöttség nem látta kisebb lehetetlenségnek ezen óriási Ideát első pillanatban annál, minő lehetett a többi között például vévén az örökös havas tsútsok között felfogott első Ideája a Napoleon Simploni remek útjának.

De egy kis lelki bátorságból eredő megfontolás után, lehet e valaki, kit bizonyos szent érzelem nem lepne meg annak elgondolásán, hogy Magyarországot, a hol a természet pazarlásig adott bő áldásai mellett is a sokféle szakadások, mint szinte minden neme a miveltségnek aránylag oly igen hátra van, hogy ezen annyira áldott s még is szerencsétlen Magyarországot, melyet nyolcz századok viszontagságai annyi ellenséges haeterogeneitásokra koncizáltak fel, még egy nemzetiség fogja valaha rokonosítani; s ezen rokonosított nemzetiség ötlet Európá által bámult, hogy úgy vessük eldorádói virágzásba hozni.

Azt tartják a bölcsek: merni kell mindent, mert nehézségeket csak a gyáva ösmér, s kezdeni kell, mert „a ki nem kezd, soha sem végez.“ Ha valaha, bizonyosan most van hazánk amaz ifjonczi erejében, mely képes az akadályokat földre letiprání.

Ama nagy gondolat, hogy minden, ki a Magyarhon körén születik, az elmebeli tehetség aránylatához képest egyaránt neveltethessen, csak azok előtt látszik lehetetlennek, kik

a zavarban szeretvén halászni, nem a közjót, hanem kizárólag csak önmagukat szeretik.

Ily meleg lelkesedés után sajnálni kellett mégis az al-küldöttségnek, hogy az országos munka szerzői, csak óhajtás-ként érintettek legyen eme dicső nagy gondolatot, azonban arra módot javasolni, miként szünhetne meg, hogy a különböző hitvallásu szülők a különböző hitvallások tulajdoniként szolgáló iskolákban, válogatva s előszeretettel ebbe s nem abba adják gyermekeiket, miként szünhetne meg, hogy az 1790-ik esztendei 26-ik törvényczikkely 5. §-át a protestans vallást követő atyafiak a nevelés tárgyába mindannyiszor asyllumként idézni ne kéntelenitessenek. — Az al-küldöttség meggyőződven arról, hogy ha bár megbizattatása körében, mely pontosan eljárna is, ha itt e nagy gondolat mellett csak áhítatos térdhajtással menne által, s a közjónak előmozdításául ezen testetlen képzetből semmit sem iparkodna valósítani; kötelessége teljesítésében igen nagy csorbát ejtene. Erre nézve arról gondolkodott, hogy átláthassa, mi akadályok lehetetlenítik azt, hogy Magyarországnak nemzeti oskolái lehessenek; melyekétől sem katolikus sem ágostai, sem helvéta, sem görög vallásokról elkülönözötten nem nevezetnének, s a mely oskolákban közösen minden hitbéli különböztetés nélkül lennének a tanítók és a jeles tanítványok fizetve a nemzeti köztárbul.

És ugy lelte; hogy minden, bár mi néven nevezett s képzelhető akadályok bizodalmatlanságból vegyék eredetjeket, t. i. a protestans atyja aggódik, ha gyermekeit katolikus oskolába küldi, netalán az 1790-ik eszt. 26-ik törvényczikkely 13-ik §-ának kedvezése mellett a katolikus tanító (főkép ha pap) a gyenge elmét ősi hitétül elfogja téríteni. Ugyszinte aggódik a katolikus atya is, ha fiát protestans iskolába küldi, hogy a gyenge elme nem gyakorlódván szűfője vallásában, engedékenyebb gondolatokkal telik el, melyek egész életére ötlet vallásához mintegy hideggé teszik. Így aggódnak a szülők, majd nem így a tanítók, s nem ritkán a tanulók is.

Megszokván pedig a kisedet fül a különböző vallásos nevezet, mi csoda, ha azon felhevitett érzésnél fogva, a mint a gyenge ártatlan szivek a vallásos buzgóságban neveltetnek, minden mást, a ki nem az ő vallásos felekezetébe tartozó, még szinte felserdült korában is nem barátjának fogja nevezni.

De az al-küldöttség nem akar unalmas lenni azon töm-
érdek roszaknak felszámolásával, melyek a vallásos különb-
ségü oskolákban történt különböző tanítás és nevelés által a
közjóra erednek. Át lehet azt látni minden csak középszerűen
gondolkodni tudónak is; és így jobbnak látja az al-küldött-
ség, azon módok és eszközök elszámolásához fogni, melyeken
alapulhatna valósága azon nagy ideáknak, mint legyenek a
Magyarországban csupán nemzeti névvel bíró nyilvános osko-
lák. Említeni kell mindenekelőtt azt, hogy itt ezen nagy alku-
dozásba a különböző vallások érdekeinek interesseinek bizto-
sításáról, garantiáiról kell mindenekelőtt gondolkodni, a me-
lyek is a következők lehetnek:

1-ör. A tapasztalás bizonyítván, hogy a papok külön-
sebb buzgósággal viseltessenek ön religiojokhoz, nehogy a
proselitismusnak mostani gyakori példáiból eredett bizodal-
matlanság a különböző vallásos felekezetek között továbbá is
felálljon, törvény által kell elhatározni, hogy a nyilvános os-
kolákban való tanításra semmiféle religiobéli pap (kivéven a
hittudományokat) ne alkalmaztathasson.

2-or. Hogy az 1790-ik esztendei 26-ik törvénycikk, 13-ik
§-ának rendelése általában minden religiobéli ifjakra terjesz-
tessen ki, azon világos kifejezéssel, hogy semmiféle ifjúnak, a
ki nyilvános iskolában tanul, tanulásának ideje alatt vallását
megváltoztatni szabad ne legyen.

3-or. Minthogy eddig az iskolai tanuló könyveket a ka-
tholikusok részéről ugyan a végrehajtó hatalom által kineve-
zett tanulói kormány, a protestansok részéről pedig az 1790-ik
esztendei 26-ik törvénycikkely 5-ik §-ának engedelme mel-
lett a protestans vallás előljárói határozták el, ezen ellenkező
gyakorlás megegyeztetéseül a kölcsönös bizodalmat csak úgy
lehetne megnyerni, ha az iskolai könyveknek minémüségeit
ezentul az egybe szerkesztendő nemzeti oskolákra a törvény-
hozó hatalom időről időre megállapítván azokat a magyar
tudós-társaság készitené.

4-er. A megnyerni kívánt vallásbeli közös bizodalom
egyik leghatalmasabb kútfejéhez tartoznék az is, ha a tanítók-
nak a köztanításban való alkalmaztatások iránt, bizonyos meg-
nyugtató basis találtatna. Az al-küldöttség ugy vélekedik, hogy
ezen megnyugtató egyedül a különbféle vallású felekezeteknek
népesedési mennyiségekhez szabott aránylaton nyugodhat, a mi

kétfélekép lenne eszközölhető, t. i. felvén a négy törvényesen bevett vallásoknak népesedését, ha nyolcz millió közül öt millió katolikusnak tétetik, három millió pedig részint nem egyesült ó-hitü, részint ágostai és helvéta vallást követő protestansoknak. Az egyéb hitü sorsosokat egy és más felekezetekhez számítván. E szerint már most vagy minden úgy nevezendő nyilvános nemzeti oskolára törvényül szabatna az: hogy fele legyen katolikus, fele pedig a más törvényesen bevett három hitből való tanító, vagy pedig meg különböztetve minden oskolákra, a mint egy vagy más vármegyében helyeztetnek, határozatna el, az azon vármegyében találtató népesedés aránylatához illesztett tanítóknak száma is.

Ebbeli garantiákhoz szükséges lenne még továbbá csatolni.

5-ör. Hogy minden tudományt tanító honi nyilvános intézetek s ezeknek vagyonai egy különös főkormányi tanács felügyelése alá helyeztetnének, mely kormánynak rendes főtanácsosi tagjai egyenesen a hazáról és fejedelemről legérde-mesebb tagokból az országgyűlése által neveztetnének ki, még pedig a hitbeli különbözőségekre nézve azon arányban, a mint a népesedés áll. — E mellett ugyanczen főkormány tagjaihoz csatoltatnának a magyar egyetem rectora — és négy karbeli directorjai.

6-or. A religióbeli aránylat minden al-kormányozókra nézve is szorosán megtartatna.

7-er. Minden nyilvános oskolákban a hit tudományait minden törvényesen elismert négy vallásu tanítók külön-külön a magukét tanítanak, kik is fizetéseket egyformán húznak a nyilvános nemzeti oskolák közpénztárából.

S így ezek azok a feltételek, a melyeket ha az országgyűlése a dolgok fekvésének mélyebb belátásánál fogva bölcsessége által létesíteni fog, bizonyosan egyszersmind ama nagy ideát is, hogy a mostani külön-külön hitbeli felekezetre hasonlott s mindannyi féle tanítás módját összeczagyváló iskolák helyett nemzeti nyilvános oskolák állittassanak fel, való-sítani fogja.

Öszvevén a nyilvános tanulási intézeteket két kathegoriába kívánna vétetni az al-küldöttség. Az elsőbe helyeztetné a magyar pesti egyetemtől kezdvén minden akademiákat, nyilvános lyceumokat, gymnasiumokat, és egyéb olyas nyilvános

intézeteket, melyek az elmének ösméretekkal való bővítésével foglalatostkodnak, azonban a melyek mégis a falusi, vagyis a mint az al-küldöttség neveztetni óhajtaná a polgári iskolák sorába nem tartoznak. A második kategoriába venné ezen úgynevezett polgári oskolákat.

Eme két kategoria szerint osztatnék fel az oskolák kormányozása is, jelesen az első kategoriához csatolt bármi névvel nevezendő tanulói nyilvános intézetek egyenes kormányozottságbeli függésben azon főkormányynak megkülönböztetett diszére, előlülőt tagjaiból önmaga választhatna, ebbeli hivatalban való megerősítés azonban a koronás fejedelemtől kéretetne ki. A második előlülői hivatalt pedig rendesen a magyar egyetem rectora viselvén. Egyébaránt hivatalos körének teljesítése iránt minden egyes tag a törvényhozó hatalomnak tartozó legszorosabb felelet terhére kötelezetne. A mi az oskolai könyveknek, vagyis inkább magának a tanítás tárgyának változtatását illeti, ez a mondott kormány hatalmában semmi esetre sem állana, minekutánna, a mint már feljebb mondottunk eziránt a törvényhozó test adná ki időről-időre a szükséges rendelkezéseket. Az azonban magától értetődne — hogy a végrehajtó főhatalom a főfelvigyázást ezen kormány felett is a helytartó magyar tanács által gyakorlaná.

A 12-dik és 13. §-usoknak értelme az eddig mondottakhoz képest módosítás alá jöven, ezekből csupán az maradna még említeni való, hogy az említett tanulási főkormány tenné nyilvánossá a tanítás folyamatját s közlené a vármegyékkel is.

Kétségkívül ez nagyszerű nemzeti eszme, s ahoz a bizalmat a jelen állami iskoláknak szép hivatásuk lesz felkölni; de tekintve, hogy az ilyen átalakulásoknak megnyugtatólag, a természetes út fejlődésével kell történniök, s továbbá, hogy mi még mélyebben vagyunk a felekezetesség befolyása alatt, semhogy látnám az eszmét a jelenben kivihetőnek; s ezért inkább a helyzetnek és az uralkodó érzelmeknek megfelelőbb módokat vélem alkalmazandóknak. S e módokat meg is leljük részint a törvényekben, részint pedig azon kölcsönös viszonyok méltánylásában, melyek kötelezők úgy a nemzetre mint esetleg a protestansokra.

A nemzet, midőn a középiskolai tanszervezést a törvényhozás útján is kívánja rendezni, ne vonja meg — figyelembe vévén a vonatkozó 1848. törvényczikket, a kellő segedelmezést

a protestansoktól, még pedig azon mértékben tegye azt, hogy iskoláikat azok, a hozandó közoktatási intézkedés rendezésének színvonalára emelhessék. Menten maradván az 1790/1. XXVI-ik törvényczikk 5-ik szakasza azon jogerőben és gyakorlatban, amint az eddig fenállott.

S hogy azután ő felsége és a törvényhozás időről-időre megnyugtató tudomást szerezzenek arról, miként a protestansok középiskoláik szervezkedésében a hozott közoktatási intézkedés határain belül rendezkednek-e? ennek megvizsgálására — nem pedig a beavatkozás céljából — a törvényhozás által évről-évre, a méltányosság szempontjából, saját vallásu s arra érdemes és megbízható férfiak egy külön e célra alkotott és szentesítendő törvényczikk hozatalával választassanak. A megválasztandó férfiakat a törvényhozás tanügyi bizottság hozza javallatba. S ezeknek tiszte lesz, tett vizsgálataikról a törvényhozást annak elnöksége útján haladéktalan értesíteni aként, hogy adott és törvénybe foglalt utasítások szerint eljáró vizsgálataikról felvett jegyzőkönyvet, a szükséges mellékletekkel együtt három példányban a törvényhozás elnökének beszolgáltatják. Ezen jegyzőkönyvi példányokból az azokhoz tartozó mellékletekkel együtt, egy marad az országgyűlés levéltárában, egy a vallás- és közoktatási miniszteriumnak, egy pedig az illető kerületbeli felekezeti főfelügyelőnek adatik át. A vizsgálatot szabályozó utasítást illetve törvényjavaslatot a törvény útján hozott középiskolai tanszervezet pontjainak megtartásával, s az ezen oktatásügy ágára vonatkozó törvény határain belül, a törvényhozás tanügyi bizottsága készíti. — A vallás- és közoktatási miniszterium tisztéhez fog tartozni, az általvett vizsgálati jegyzőkönyv és mellékleteiből minden iskola tanulmányi és egyéb állapotát szakértően megvizsgálni, s a törvényhozás elé terjesztendő évi közoktatási jelentésében mindenekről, hozzá csatolván a kapott jegyzőkönyv és mellékletek másolatát is, jelentést tenni, észrevételei és javaslataival egyetemben.

Négy századtól állnak fen a protestansok tanintézetei, s ugyanaannyi ideje, hogy az alvó szellemet felköltvén, ápolni kezdték a haladó mivelődést, tudományt hintettek szét a hazában, lelket és szívet nemesítettek, s az ifju sarjadékot az emberi és a nemzeti erényekben oktatták. És e protestansok iskolái, melyeknek munkásai oly önzetlenül fáradoztak hiva-

tásukban, most megfogyván vagyonban, gyengülni kezdenek: vajjon nem volna e méltó az országhoz és a törvényhozó testhez, hogy azon milliókból, melyekhez ők is járulnak, juttattassék iskoláik emeléséhez?*) hogy így a nemzet közmívelődési és tudományos haladásán közreműködve, visszanyerjék egykori fényüket. És ime, ha a törvényhozás ez irányban követi nemes érzületének és kötelességének sugallatát, a mirigyeseb, mely egy századtól evesedik a nemzet testén, arról le-hullana.

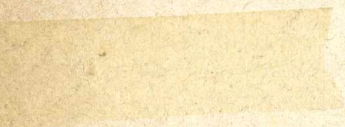
*) Némileg hasonló ehhez azon elv, mely az 1875. évi középiskolai törvényjavaslatban fejeztetik ki a következőkép: „Azon már fenálló hitfelekezeti iskolákra nézve, mindazonáltal a melyek eddigelé a törvényhatóság vagy község vagyonából vagy jövedelméből tartatnak fen, vagy segélyeztetnek, szabadságában áll az illető törvényhatóságnak vagy községnek az eddigi gyakorlatot továbbá is fentartani; de ily esetben a segélyezés a község, illetőleg a törvényhatóság területén lévő különböző hitfelekezeti nyilvános gymnasiumok és reáliskolák között igazságos arányban osztandó meg, s egytől sem tagadható meg, míg a többi felekezetek iskolái irányában is meg nem szüntettetik.“

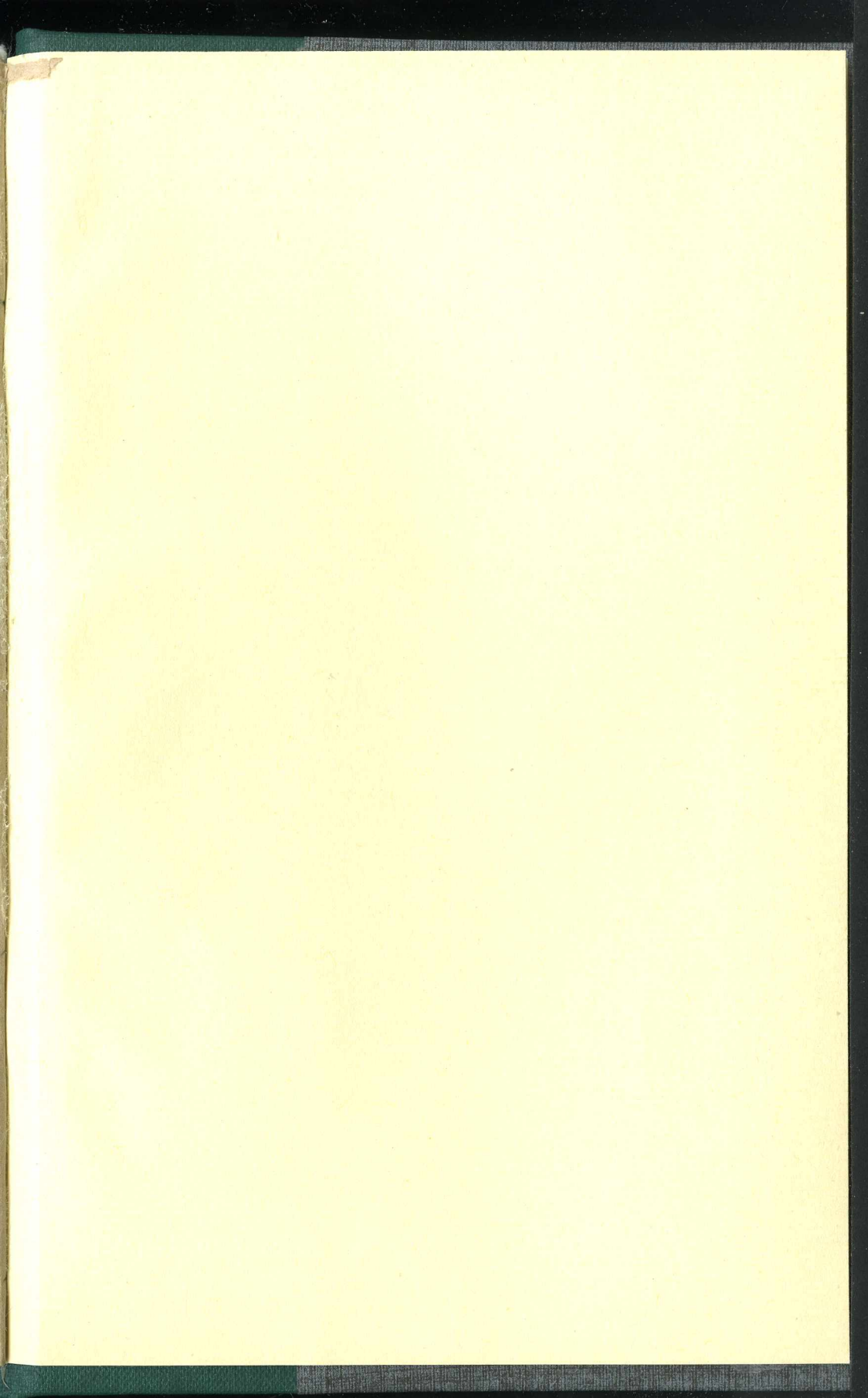
1871

DEPARTMENT OF THE INTERIOR

Geological Survey

WASHINGTON

2012

SE.
2006.

